นิบาตชาดก เล่ม ๑๖

จตุกนิบาต

กาสิงควรรคที่ ๑

คุณหญิงหงษ์สิงหเสนี่

พิมพ์แจกในการศพ

หลวงประพันธ์นิติศาสน์

(ตรี สรสิงห์)

วันที่ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๘

ทะเบียน

หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ นครราชสีมา

หอสมุดแห่งชาติ
27 ส.ค. 2532
กรมศิลปากร

นิบาตชาดก เล่ม ๑๖

จตุกนิบาต

กาสิงควรรคที่ ๑

คุณหญิงหงษสงหเสน

พิมพ์แจกในการศพ

หลวงประพันธ์นิติศาสน์

(ตรี สรสิงห์)

วันที่ มิถนายน พ.ศ. ๒๔๗๘

เลขหมู่ หนังสืออ้างอิง
เลขหมู่ 294.3184
ร 512 262
เลขทะเบียน 24.82 2 .9601

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบาน

พระบรมราชาธิบายเรื่องนิบาตชาดก น่า ๑

กาลิงควรรคที่ ๑

เรื่องที่ ๑ ถึงเรื่องที่ ๑๐

สมเด็จพระวันรัต (ฑิต) วัดมหาธาตุเรียง

(๑) จูลกาลิงคชาดกที่ ๑

พระโพธิสัตวเสวยพระชาติเปนฤาษี ยอกข้อพยากรณ์
ของท้าวสักกะเทวราช ถวายพระเจ้ากาลิงคราชว่า
พระเจ้ากาลิงคราชจะมีชัยชะนะแก่ข้าศึก น่า ๒๑

(๒) มหาอัสสาโรหชาดกที่ ๒

พระโพธิสัตวเสวยพระชาติเปนพระเจ้าพาราณสี ได้แย่ง
ราชสมบัติให้แก่มนุษย์ชาวประจันตะคามตอบแทนคุณที่
เขาได้ทำไว้แก่พระองค์ น่า ๓๓

(๓) เอกราชชาดกที่ ๓

พระโพธิสัตวเสวยพระชาติเปนพระเจ้าพาราณสี ถูก
ข้าศึกจับมัดแขวนห้อยพระเศียรอยู่ ทรงทำกสิณ
บริกรรมจนเกิดฌาน หลุดจากเครื่องมัดได้ น่า ๔๐

(๔) มหาทัททรชาดกที่ ๔

พระโพธิสัตวเสวยพระชาติเปนพระยานาค ถูกยิดาขับไล่ให้ไปอยู่ในที่ถ่ายอุจจาระสามปี น่า ๔๕

(๕) สีลวิมังสชาดกที่ ๕

พระโพธิสัตวเสวยพระชาติเปนมานพบัณฑิต ถูกอาจารย์ทดลองเห็นว่าเปนผู้มีศีล แล้วอาจารย์ยกธิดาให้เปนภรรยา น่า ๔๙

(๖) สุชาตชาดกที่ ๖

พระโพธิสัตวเสวยพระชาติเปนอำมาตย์ของพระเจ้าพาราณสี ได้ทูลชี้แจงให้พระเจ้าพาราณสีอดโทษข้อผิดพลั้งของนางอรรคมเหสี สมานสามัคคีให้พร้อมเพรียงกัน น่า ๕๓

(๗) ปลาสชาดกที่ ๗

พระโพธิสัตวเสวยพระชาติเปนรุกขเทวดา ได้บันดานให้ทรัพย์แก่พราหมณ์ที่ได้ปรนนิบัติแก่ตน น่า ๕๘

(๘) ฉวสกุณชาดกที่ ๘

พระโพธิสัตวเสวยพระชาติเปนนกหัวขวาน ได้ช่วยจิกกระดูกสัตวที่ติดอยู่ในคอออกจากคอราชสีห์ น่า ๖๓

(๙) ฉวกชาดกที่ ๙

พระโพธิสัตวเสวยพระชาติเปนบุรษจัณฑาล ไดทูลชี้แจงใหพระเจ้าพาราณสีเคารพต่อธรรม น่า ๖๖

(๑๐) เสยหชาดกที่ ๑๐

พระโพธิสัตวเสวยพระชาติเปนบุตรปุโรหิตของพระเจ้าพรหมทัต ทิ้งตำแหน่งที่เปนราชปุโรหิตเสีย ออกบวชเปนฤาษี น่า ๗๑

พระบรมราชาธิบาย เรื่องนิบาตชาดก

พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาจุฬาลงกรณ์
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงพระราชนิพนธ์

หนังสือชาดกปกรณ์นี้เปนคัมภีร์ชนิดหนึ่ง ซึ่งได้ร้อยกรองขึ้นไว้เพื่อประโยชน์บางประการ แต่ไม่ใคร่จะได้รับความวิจารณ์ของเราทั้งหลายโดยถ้วนถี่ ๆ ว่าโดยท่านผู้ที่ศึกษาในพระคัมภีร์พุทธสาสนา หรือผู้ที่ฝักฝ่ายในการสาสนาพอใจฟังเทศเปนต้น มักจะมีเปนสามจำพวก พวกหนึ่งที่ชอบฟังนิทานก็ใส่ใจแต่เรื่องนิทานนั้นฟังเพลิดเพลินไป ไม่ใคร่ใส่ใจในธรรมหรือสุภาษิตซึ่งมีอยู่ในนิทานชาดกนั้น ๆ อิกพวกหนึ่งซึ่งเปนผู้แสวงหาแต่ธรรม เมื่ออ่านแล้วก็เห็นว่าเปนแต่เรื่องเล่านิยาย การที่จะแสวงหาธรรมในชาดกเหมือนร่อนทรายหาทอง ซึ่งมีอยู่แต่เล็กน้อย ไม่คุ้มความลำยาก สู้หนังสือฉบับอื่นซึ่งอาจจะพบธรรมได้ง่ายไม่ได้ ก็ละเลยเสียไม่ได้อ่าน ๆ ยังความคิดในชั้นหลัง ๆ ซึ่งแรงขึ้นกว่าท่านทั้งสองพวกซึ่งกล่าวแล้วนั้น มักจะถือว่าชาดกเปนนิทานซึ่งนักแต่งขึ้นไม่มีความจริงเปนหลักฐาน เช่นดิรัจฉานพูดได้เหมือนมนุษย์เปนต้น ถึงจะเชื่อว่าเปนความเปรียบ ก็ยังมีข้อติเตียนด้วยเรื่องกลับชาติต่อไปอิก อิก

อย่างหนึ่ง คติโบราณซึ่งถือกันมาว่า ไม่ควรจะสอดแคล้วในบันดา
หนังสือทั้งปวงที่อ้างว่าเปนพระพุทธวจนะ ถ้าผู้ใดไม่เชื่อถือก็จะต้อง
ตกนรก เปนการบังคับกะเกณฑ์ให้เชื่อ ก็ยิ่งเปนเหตุซ้ำร้ายให้
เบื่อหน่ายจนเปนข้อติเตียนว่าท่านทั้งหลายผู้แต่งหนังสือนั้น กระทำให้
เกิดไฝฝ้าขึ้นในพระพุทธสาสนาโดยมาก เพราะเหตุที่กล่าวยืนยันว่า
พระพุทธเจ้าได้เทศนาเช่นนั้น จนถึงเมื่อกลับชาติ ก็อาจยิ้มเยาะ
หรือทายเดาล่วงน่าได้ ฯ

การซึ่งเปนเช่นนั้น เพราะเหตุที่ผู้อ่านตั้งวงความพิจารณาคับแคบ
คือ พวกหนึ่งปราถนาแต่จะฟังนิทาน พวกหนึ่งปราถนาแต่จะฟังธรรม
พวกหนึ่งปราถนาแต่จะวินิจฉัยว่าหนังสือนี้ พระพุทธเจ้าจะได้เทศนา
อย่างนี้จริงทีเดียวหรือ ฯ

ข้าพเจ้าไม่มีความประสงค์ที่จะรับอธิบายโต้เถียงตามทางความคิด
ของท่านทั้งหลายสามพวกซึ่งได้กล่าวมาแล้วนี้ ซึ่งเปนความประสงค์
แลความมุ่งหมายต่าง ๆ กัน ฯ แต่จะขอชักนำให้พิจารณาใน
เรื่องหนังสือชาดกนี้โดยความเห็นที่เปนวงกว้าง ซึ่งบางทีจะทำให้ท่าน
ทั้งหลายเห็นว่า หนังสือชาดกปกรณ์นี้เปนเรื่องที่น่าอ่านอยู่ เพราะ
เหตุฉนั้น พระโบราณาจารย์จึงได้อุตส่าห์ร้อยกรองเข้าไว้เปนอันมาก ฯ

แต่เบื้องต้นที่จะอ่าน ท่านจะต้องคิดถึงเหตการอันจะกล่าวต่อไปนี้
ให้เข้าใจเสียก่อน ฯ

คือต้องคิดเห็นว่า ตั้งแต่พระพุทธเจ้าปรินิพพานมาจนถึงบัดนี้
ก็เกือบจะถึง ๒๕๐๐ ปีแล้ว ความคิดแลโวหารทั้งทางที่จะทำให้เข้าใจ

กันง่าย ย่อมเปลี่ยนแปลงจากบัจจุบันนี้เปนอันมาก ฯ ถ้าจะเทียบแต่ใกล้ ๆ เช่นไปหาหนังสือฉบับใดฉบับหนึ่ง ซึ่งแต่งไว้แต่แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว อันล่วงมาเพียงระยะ ๖๐ ปีมาอ่านเทียบกับหนังสือในบัจจุบันนี้ ผู้อ่านคงจะทักได้หลายแห่งว่า ความคิดข้อนแปลกอย่างนั้น ๆ โวหารแห่งนี้ใช้แปลกเช่นนั้น ๆ ฯ ถ้าขยับขึ้นไปอีกระยะหกสิบปีหนึ่งเปน ๑๒๐ ปี ตกอยู่ในระหว่างแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก หาหนังสืออันใดอันหนึ่งมีร่างหมายเปนต้นมาอ่าน คงจะพบแปลกไปจากหนังสือในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวอีก ฯ ถ้าขยับขึ้นไปอีกเพียงกึ่งรอบคือสามสิบปีเปน ๑๕๐ ปี ไปอ่านหนังสือคำจารึกที่วัดป่าโมกข์ ก็คงเห็นมีอะไร ๆ ที่แปลกอีก ฯ เมื่อคิดระยะเพียง ๑๕๐ ปีอาจจะเปลี่ยนแปลงไปได้เช่นนี้แล้ว จงคิดดูว่า ๑๕๐ ปีกครั้งจะครบ ๒๕๐๐ ปีหย่อน ก็คงคิดเห็นได้ว่า ความคิดแลความประสงค์ของผู้ซึ่งเกิดแต่ชั้นนั้น ถึงว่ามีความคิดแลมุ่งหมายความสำเร็จอย่างหนึ่งอย่างใดเช่นเราจะมุ่งหมายทางความคิดแลโวหารย่อมจะต่างกันกับเราในเวลานี้เปนอันมาก

อีกนัยหนึ่ง ข้าพเจ้าเชื่อว่าท่านทั้งหลายที่จะอ่านหนังสือนี้คงจะทราบอยู่แล้วโดยมาก หรือถ้ายังไม่ทราบชัด ก็อาจจะคิดเห็นได้โดยง่าย ว่าพระพุทธเจ้านั้นได้เกิดในประเทศอื่นหาใช่ประเทศเราไม่ ฯ ถ้าจะเทียบประเทศอันตั้งอยู่ใกล้เคียงกันกับเรา เช่นรามัญพม่าญวน เพียงเท่านี้ ความประพฤติแลภาษาก็ยังต่างกันกับเรามากไม่ใช่หรือ ฯ

แลพระพุทธเจ้าหาได้เปนชาติเราไม่ ข้อนี้ก็เห็นได้โดยง่าย ด้วยภาษาที่ใช้ก็หาใช่ภาษาเราไม่ ฯ ธรรมดาว่าคนต่างประเทศต่างชาติต่างภาษากัน อาการกิริยาความคิดแลโวหารย่อมเปลี่ยนแปลกกัน ฯ เช่นถ้าจะสังเกตถ้อยคำที่เขียนลงเปนภาษาไทยแล้ว เหมือนอย่างหนังสือซึ่งออกใหม่เร็ว ๆ นี้ ซึ่งเรียกชื่อเรื่องว่า "ความพยาบาท" ท่านจะเห็นหรือไม่ ว่าความคิดแลโวหารที่แต่งลงเปนภาษาไทยแล้วนั้น ถ้าหากว่าคนไทยเราที่ไม่ได้เรียนรู้ภาษาต่างประเทศ จะเรียบเรียงหนังสือขึ้นเรื่องหนึ่ง ความคิดแลโวหารจะเปนเช่นนั้นได้หรือไม่ ฯ ท่านคงจะคิดเห็นได้โดยง่าย ว่าความคิดนั้นเปนความคิดต่างประเทศ โวหารก็เปนโวหารต่างประเทศ ทั้งโวหารที่เรียงนั้นเปนภาษาซึ่งกำลังใช้กันอยู่ในบัจจุบันนี้ ในประเทศอันหนึ่งเรายังเห็นแปลกจากที่เราเคยคิดเราเคยแต่งเพียงเท่าใด ฯ ก็โวหารภาษาบาฬี ซึ่งพ้นเดิมเปนภาษามคธ แต่เปนอย่างเก่า จนเปนภาษาอันหนึ่งซึ่งจะเรียกว่าภาษามคธในบัจจุบันนี้ไม่ได้ ตลอดทั้งที่กลายมาเปนภาษามคธซึ่งใช้อยู่ในบัจจุบันนี้ อันนับว่าเปนภาษาตาย ไม่มีชาติใดที่พูดกันด้วยภาษาบาฬีในทุกวันนี้แล้ว ความคิดแลโวหารจะไม่เปลี่ยนแปลงไปได้มากหรือ ฯ ข้อซึ่งภาษากลายเปนภาษาตายไปนั้นเหตุด้วยมนุษย์ซึ่งเปนผู้พูดภาษานั้นแต่เดิม เปลี่ยนความคิดเปลี่ยนโวหารเปลี่ยนถ้อยคำมาโดยลำดับ เมื่อกาลล่วงนานมา ภาษาซึ่งได้พูดกันอยู่ในสมัยหนึ่งแต่แรกนั้น กลายเปนคนละภาษากันกับที่พูด

ในปัจจุบันนี้ ในประเทศแห่งเดียวกันนั้นเอง ๆ อย่าตกใจว่าภาษาจะมี
ตายแต่ภาษาบาฬี ภาษาละติน ภาษากริกเปนต้น ก็ตายมาแล้ว
เหมือนกัน ๆ ถึงแม้ว่าภาษาบาฬี เปนภาษาตายแล้ว เปนภาษาที่เขียน
พูดจนะอย่างเดียว มีผู้เรียนผู้อ่านเขียนแลแต่งแต่เฉภาะผู้ที่ศึกษา
ในพระพุทธสาสนา เช่นนี้ก็ยังเดินได้แต่ลำพังตัว ๆ ผู้ที่ศึกษา
ภาษาบาฬีอาจจะชี้ได้ว่า หนังสือฉบับนี้เปนหนังสือเก่า หนังสือฉบับนี้
เปนหนังสือใหม่ หรือเรียงลำดับได้ว่า คัมภีร์นั้นแต่งก่อนแล้วถึง
คัมภีร์นั้น ๆ ลงมาเปนลำดับ ๆ จะยกมากล่าวในที่นี้ก็ดูไม่ต้องการ
เพราะไม่เปนการที่ต้องการจะรู้ทั่วไป เปนวิสัยของผู้ที่ได้เล่าเรียน
ภาษาบาฬีซึ่งสังเกตได้เองแล้ว ๆ

อีกข้อหนึ่ง เรื่องชาดกนี้ ไม่ใช่เปนเรื่องราวในครั้งพุทธกาล
เปนเรื่องมีมาเก่าแก่ก่อนพุทธกาลนาน ที่จะพึงกำหนดได้ด้วยหลักฐาน
หลายอย่าง ถึงในชาดกเองก็รับว่าเปนเรื่องเก่า ด้วยบิณฑิเตทุกแห่ง ๆ
เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมถึงที่ควรจะให้ความชัดขึ้นด้วยชักนิทาน
มากล่าว ก็ชักมาสาธกให้ความกระจ่างขึ้น ๆ คำที่แสดงโดยวิธีนี้
เรียกว่าชาดก ในบาฬีขึ้นต้นว่า ภูตปุพฺพ (เรื่องนี้เคยมีมาแล้ว) จัดเข้า
ในนวังคสัตถุสาสนะ (คำสอนของพระพุทธเจ้ามีองค์เก้า) ๆ เมื่อพิเคราะห์
ดนิทานที่ยกมากล่าวนั้นมีหลายชั้น ที่เปนนิทานเก่าที่เดียวก็มี ที่เปน
ชั้นหลัง ๆ ลงมาก็มี ๆ แลนิทานอย่างเช่นชาดกนี้ ไม่ได้มีแต่
ในคัมภีร์ฝ่ายพระพุทธสาสนา ในหมู่ชนชาติอื่นภาษาอื่นนอกพระพุทธ

สาสนา ก็มีปรากฏเหมือนกัน ฯ ชาติอื่น ๆ เช่น อาหรับ เปอเซีย เปนต้น ก็ว่ามีนิทานเช่นนี้คล้ายคลึงกัน แต่จะยกไว้ไม่กล่าว เพราะไม่มีตัวเรื่องมาเทียบ ฯ จะยกแต่นิยายอีสอป ซึ่งข้าพเจ้าได้แปลลงเปนภาษาไทยช้านานมาแล้ว ได้ตั้งชื่อว่า อีสอปปกรณำ ของนักปราชญ์ผู้หนึ่งชื่อว่าอีสอปเปนผู้แต่งขึ้นในประเทศกริก ฯ นักปราชญ์ผู้นี้ได้แต่งหนังสือฉบับนั้น แต่ในเมื่อเวลาราว ๆ กันกับพุทธกาล มีทำนองนิทานอย่างเดียวกัน คือ เทวดาพูดกับคน ดิรัจฉานพูดกับคน ดิรัจฉานต่อดิรัจฉานพูดกันเอง ทำนองเดียวกันกับชาดก ฯ แลเรื่องราวที่อีสอปกล่าวนั้นก็มีคล้ายคลึงกัน ที่อาจจะเทียบกับเรื่องราวชาดกได้หลายเรื่อง เช่น เรื่องกันทคลกะชาดกในทุกนิบาต กับเรื่องสุนัขป่ากับนกกระสาในอีสอปปกรณำ (เรื่องที่ ๕) เปนเรื่องเดียวกันแท้ ฯ ในกันทคลกะชาดกมีเรื่องว่า ราชสีห์กัดสัตวกินเปนอาหารกระดูกเข้าไปขวางติดคอ ได้ความเจ็บเปนสาหัสเจียนจะถึงแก่ชีวิตร อ้อนวอนนกชื่อกันทคลกะ (แปลว่ามีปมที่คอ) เปนชนิดมีจงอยปากยาว ให้ช่วยสงเคราะห์นกนั้นรับแล้ว ไม่ไว้ใจ เอาไม้ค้ำปากไว้ สอดจงอยปากเข้าไปเขี่ยปลายกระดูกที่ขวางคอให้ตกลงไป แล้วเคาะไม้ที่ค้ำปากออก ราชสีห์ก็ได้ความสบาย วันหนึ่งนกเห็นราชสีห์กำลังกินมังสะ ปรารถนาจะลองใจว่าจะคิดถึงบุญคุณหรือไม่ จึงอ้างอุปการะของตนแล้วขอมังสะบ้าง ราชสีห์ตอบว่า เมื่อเจ้าเคาะกระดูกที่ติดคอข้า ได้กินมังสะที่ติดอยู่ตามซอกฟันของข้าพอแล้ว ฯ ในนิยายอีสอปเล่าความมีต้นเค้า

เปนอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่ในชาดกเปนราชสิห์ ในอิสอปปกรณำ
เปนสุนักข์ป่าเท่านั้น โวหารนั้นย่อมผิดกันไปบ้างเปนธรรมดา ๆ บางเรื่อง
มุ่งคำสอนอย่างเดียวกัน เพียนแต่ท้องเรื่อง เช่นสวัณณหังสชาดก
ในเอกนิบาต แลเรื่องห่านไข่เปนทอง ในอิสอปปกรณำ (เรื่องที่ ๑๑๐) ฯ
ในชาดกเล่าว่า มีตระกูลพราหมณ์หนึ่ง คือบิดามารดากับลูกสาว
สามคน พราหมณ์บิดาตายไปเปนหงษ์ทอง ก็ให้ขนแก่เขาคราวละอัน
พราหมณ์นี้ยังไม่พอ ก็จับหงษ์ถอนขนหมดทั้งตัว ขนที่ถอนโดยพลการ
ก็ไม่เปนทอง ขนขึ้นใหม่ก็ขาวเปนขนหงษ์สามัญ ตระกูลนั้นก็เสื่อม
จากทองที่เคยได้ ฯ ในนิยายอิสอปเล่าว่า กระทาชายผู้หนึ่ง คราว
โชคดีมีห่านตัวหนึ่งไข่เปนทองทุกวัน เขายังไม่พอใจว่าได้ช้าไป
ต้องการจะได้คราวเดียวให้มาก จึงฆ่าห่านเสีย แหวะท้องออกก็พบ
แต่เครื่องในเหมือนห่านสามัญ ฯ ประโยชน์ของนิทานนี้ ก็ลงท้าย
แสดงสุภาษิตว่า โลภมากลาภหาย อย่างเดียวกัน ฯ ถ้าจะตรวจ
สอบกันอีก ก็เห็นจะยังมีถูกกันมาก จึงเห็นว่านิทานเช่นนี้ คงจะเปน
นิทานเก่าที่เล่ากันมาแต่ก่อนสองพันห้าร้อยปีขึ้นไป ถ่ายเทกันไปมา
แลเปนวิธีที่ยกมาประกอบทางสั่งสอนของคนโบราณครั้งพุทธกาล แล
ราว ๆ พุทธกาล ฯ

อนึ่งนิทานที่มาในชาดกนี้ มีท่วงทีต้องกันกับนิทานที่มีในคัมภีร์
อื่น ๆ ฝ่ายข้างไสยศาตร ซึ่งยังมิได้มีใครแปลลงเปนไทยหลายเรื่อง
จะยกมากล่าวก็ไม่มีเวลาพอจะค้นหาที่เทียบ ฯ แต่เปนอันได้ความว่า

นิทานนั้นอย่างเดียวกัน แปลกแต่เพียงข้างฝ่ายไสยศาตร มิกล่าวถึงการถือลัทธิต่าง ๆ ซึ่งไม่ต้องกับพุทธสาสนา ฝ่ายนี้ได้ตัดรอนออกเสีย คงไว้แต่เนื้อเรื่องหรือแก้ไขให้ลงในทางคลองธรรมของพระพุทธสาสนา ด้วยประสงค์จะเอานิทานนั้นประกอบเวลาแสดงธรรม ๆ ถึงนิทานใดซึ่งเปนเรื่องอันเล่ากันอยู่แต่เฉภาะในประเทศซึ่งพระพุทธเจ้าได้บังเกิดขึ้นนั้นก็ดี ย่อมปรากฏว่าเปนนิทานเก่าก่อนพุทธกาลขึ้นไปช้านาน เพราะท้องเรื่องนิทานนั้น ความประพฤติแลความเปนอยู่ของมนุษย์ไม่เหมือนกันกับเวลาพุทธกาลเลย ๆ พระเจ้าแผ่นดินผู้มีอำนาจแลบ้านเมืองซึ่งเปนใหญ่เปนสำคัญ อันมีในท้องนิทานทั้งหลายนั้นไม่พลั้งเผลอมาตรงกันกับเวลาบ้านเมืองขณะนี้แต่งชาดก คือภายในพุทธกาลนั้นเลย ๆ เช่นที่กล่าวโดยมากถึงเมืองพาราณสี อันเปนเมืองหลวงของพระราชอาณาจักรกาสีนั้น ในเวลาพุทธกาลก็รวมเข้าอยู่ในประเทศโกศล ซึ่งไม่มีพระเจ้าแผ่นดินปกครองต่างหากช้านานมาแล้ว ดังนี้เปนต้น ๆ ธรรมดาผู้แต่งนิทานหรือหนังสืออันใด ถ้าแต่งขึ้นใหม่ถึงจะเปนเรื่องเก่าก็มักจะพลั้งเผลอถึงเวลาที่ตัวเกิดอยู่ เช่นกับหนังสือรามเกียรติเปนต้น เผลอ ๆ ไปก็เกณฑ์พลให้ถือปืน ซึ่งในเวลานั้นยังไม่มีเลย ดังนี้เปนต้น ๆ ส่วนนิทานชาดกนี้จึงเห็นปรากฏได้ ว่าเปนนิทานเก่าซึ่งเล่าสืบต่อกันมาช้านาน ไม่ใช่เล่าขึ้นใหม่ในเวลาพุทธกาล หรือผู้แต่งจะแต่งประดิษฐ์ขึ้นใหม่ภายหลัง เปนนิทานเก่าที่มีอยู่แล้ว เว้นไว้แต่เรื่องปรารภแลกลับชาติ ซึ่งจะยกไว้กล่าวต่อภายหลัง ๆ

ตามที่นักปราชญ์ได้ตรวจหนังสือในคัมภีร์ต่าง ๆ เขาได้เทียบเคียงทั้งในคัมภีร์นิกายต่าง ๆ แลคัมภีร์อื่น ซึ่งปรากฏชัดว่าได้เรียบเรียงขึ้นก่อนคัมภีร์ชาดก ซึ่งแปลออกพิมพ์ในสมุดนี้ คือชั้นต้นก่อนเวลาตติยสังคายนา มีแต่คาถาได้แต่งขึ้นในมัชฌิมประเทศ คาถานี้สังเกตได้ว่าได้นำสืบ ๆ กันมาตามความทรงจำ เพราะแต่ก่อนพระสงฆ์ได้ทรงพระพุทธวจนะไว้ด้วยความจำ จึงจำจะต้องร้อยกรองถ้อยคำประจุความให้ย่อสั้นสำหรับที่จะได้จำให้มั่นคง เชื่อได้ว่าคงจะได้สืบมาแต่ชั้นต้น ไม่มีข้อที่พลั้งพลาด ฯ แต่ลำพังคาถาเท่านั้น เรื่องยังไม่ชัดต้องมีอธิบายสำหรับประกอบเปนท้องเรื่องไว้ด้วย ใช่เปนคำร้อยแก้วเล่าบอกกันเอาด้วยปาก ท้องเรื่องตามคำร้อยแก้วนี้หลายเรื่องมีปรากฏในรูปสลักครั้งพระเจ้าอโศก คือเมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้วได้ ๒๐๐ ปีเศษ ส่ออายุว่าไม่ต่ำกว่านั้น ฯ ยังมีชาดกอีกอย่างหนึ่ง ในนิกายทั้งหลายที่เปนหนังสือเก่ากว่าชาดกปกรณ์นี้ซึ่งมีแต่เรื่องนิทาน ไม่มีเรื่องปรารภ แลที่ไม่มีคาถาในท้องเรื่องหรือไม่มีที่เดียวก็มาก แลไม่ได้เทียบพระโพธิสัตวเปนดิรัจฉานหรือคนสามัญ เทียบแต่ด้วยเปนฤาษีหรือบัณฑิต ฯ ส่วนชาดกซึ่งได้แปลฉบับนี้มิใช่ยาพี่ เปนอรรถกถา กล่าวว่าได้เรียงรวบรวมขึ้นในเกาะลังกาในราวเมื่อพระพุทธเจ้านิพพานได้ ๑๐๐๐ ปีล่วงไปแล้ว แต่ไม่ปรากฏว่าผู้ใดเปนผู้เรียบเรียง ไม่ได้แก้ไขเพิ่มเติมท้องนิทาน เติมแต่เรื่อง

ปรารภข้างต้น แลประชุมชาดกข้างปลาย แต่ได้เรียบเรียงเปนภาษา
สิงหฬ แต่คาถานั้นคงเปนภาษาบาฬี แล้วจึงกลับแปลลงเปนภาษา
บาฬีทั้งหมด เพราะเหตุฉนั้น คัมภีร์ชาดกนี้ เชื่อได้ว่าท้องเรื่องซึ่ง
เปนหลักนิทานเดิมมีมาแต่ครั้งพุทธกาล ผู้ซึ่งเก็บรวบรวมขึ้นภายหลัง
ไม่ใช่คนเดียว ได้ยกเอานิทานนั้นมาลงเต็มเรื่อง แต่งแต่ปรารภ
แลกลับชาติเติมลงในภายหลัง เปนคัมภีร์โตขึ้นโตขึ้นโดยลำดับ
แต่ท้องนิทานควรเชื่อว่าเปนนิทานเก่าแท้ ด้วยเหตุดังที่กล่าวมานี้ ฯ

บัดนี้จะได้วินิจฉัยในข้อซึ่งว่า เหตุไฉนพระพุทธเจ้าจึงได้นำ
นิทานซึ่งเปนเรื่องไม่น่าเห็นจริงมาตรัสเทศนา ดังนี้ จะควรเชื่อหรือ
ว่าพระพุทธเจ้าได้ตรัสเทศนา ฯ ขออธิบายว่า ให้รลึกถึงคำที่กล่าวมา
แล้วแต่เบื้องต้น ว่าสันดานของมนุษย์ในเวลาที่ล่วงมาแล้วสองพัน
เก้อยห้าร้อยปี แลเปนคนประเทศอื่น ไม่ใช่ประเทศเดียวกันกับเรา
ทั้งเทียบด้วยนักปราชญ์ผู้ชื่ออีสอป ได้แต่งคำสั่งสอนสุภาษิตด้วยยก
นิทานเทียบ คล้ายคลึงกันกับนิทานชาดก ควรจะเห็นได้หรือไม่ว่า
การที่จะสั่งสอนให้สาวกทั้งหลายเข้าใจได้ง่ายนั้น บางครั้งจะต้องยก
นิทานขึ้นเทียบให้เข้าใจชัดเจนได้โดยง่าย ฯ พระพุทธเจ้าตรัสเทศนา
โดยยกนิทานขึ้นเทียบย่อมจะมิได้เปนแท้ ฯ ถึงพระสงฆ์สาวกซึ่งเปน
เจ้าหมู่เจ้าคณะสืบ ๆ ต่อมานั้นเล่า ก็คงต้องคิดหาอุบายที่จะสั่งสอน
คนหนุ่ม ๆ เด็ก ๆ ให้ถูกกับสันดานคนในเวลานั้น ๆ เพื่อจะให้เข้าใจ
ธรรมโดยชัดเจนโดยง่าย ฯ ความเข้าใจของคนย่อมยากง่ายต่าง ๆ

กัน ๆ บางคนถ้าจะยกแต่ข้อธรรมมาสอนให้เข้าใจ ไม่อาจจะเข้าใจได้ ถ้าเล่านิทานเปรียบให้เนื้อความไปลงปลายเข้ากันกับธรรมที่สอน อาจจะเข้าใจได้โดยง่าย นับว่าเปนการหลีกเลี่ยงจากทางซึ่งจะต้องใช้วาจาคุกคาม เพราะเหตุที่จะทำอย่างไรก็ไม่เข้าใจ ๆ เช่นเรื่องอิสอปปกรณำ ควรจะเอามาพิจารณาเปนตัวอย่างได้ ว่านักปราชญ์ผู้ชื่ออิสอปนั้น ตั้งใจหรือที่จะให้ผู้อ่านเชื่อว่าดิรัจฉานพูดภาษาคนได้ ๆ ซึ่งชวนให้เอานิทานอิสอปมาคิดนี้ เพราะเหตุว่าไม่มีข้อซึ่งพึงรังเกียจโดยฐานเปนคำปะรัมปะราของพวกที่โมหะครอบงำเข้ามากล่าวให้กระทบกระเทือนใจ ว่าไม่เชื่อก็บาป ทำให้ผู้ซึ่งจะคิดเหนื่อยหน่ายระอาใจเสีย ๆ อิสอปนั้น ใครจะนึกว่าอะไร ก็จงนึกไป ไม่มีข้อรังเกียจ ๆ แล้วให้นึกว่าเรื่องนี้เขาแต่งสำหรับจะให้เชื่อว่าเปนความจริงหรือไม่ ๆ เราจะตอบตัวเราเองได้ทันที ว่าเปนแต่เรื่องเขาแต่งเปรียบเท่านั้น ๆ เราควรจะถามตัวเราอีกทีหนึ่งว่า ที่เขาแต่งไว้นี้เพื่อจะให้อ่านเล่นเหลว ๆ เหมือนเรื่องวงส์ ๆ พักร ๆ หรือเขามีความประสงค์อย่างไร ๆ เราจะตอบตัวเราได้ทันที ว่าเขาแต่งขึ้นไว้เพื่อจะกล่าวสุภาษิต เพราะเขาแทงใจความสุภาษิตลงไว้ข้างท้ายทุก ๆ เรื่อง ๆ เช่นนี้ฉันใด นิทานที่มาในพระพุทธสาสนา ก็มักจะเปนนิทานเปรียบสำหรับให้ผู้ศึกษาเข้าใจธรรมง่าย ไม่เบื่อหน่ายในการที่จะเล่าเรียน ๆ ขอให้สังเกตดูในนิทานที่จะได้อ่านต่อไปข้างหน้านี้ คงมีธรรมหรือสุภาษิตที่เปนความหมุ่งหมายอยู่แห่งใดแห่งหนึ่ง ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัส

สั่งสอนหริงไม่มากก็น้อย ฯ ข้อซึ่งมิได้ชี้สุภาษิตลงไว้ข้างท้ายเช่น นิทานอิสอปนั้น ถึงนิทานอิสอปเดิมเขาก็ไม่ได้เขียนสุภาษิตลงไว้ข้างท้าย ปล่อยให้ค้นหาสุภาษิตในท้องเรื่องนั้นเอง เปนอุบายที่จะให้นักเรียนมีปัญญาหยิบข้อแก่นสารในหนังสือที่ตัวได้อ่านมานั้นได้ ฯ ตามวิธีของอิสอปนี้ฉันใด ก็คงจะตรงกันกับหนังสือชาดก ซึ่งแต่งขึ้นไว้สำหรับนักเรียนหนุ่ม ๆ หรือเด็ก ๆ อ่าน ฝึกให้รู้จักค้นธรรมที่ดีอันมีอยู่ในท้องนิทานนั้น เพราะเหตุฉนั้นจึงได้เรียงประจุข้อความที่ผู้แต่งเห็นว่าเปนคติเข้าไว้ ด้วยกล่าวถึงความประพฤติของผู้ที่เกี่ยวในเรื่อง ทั้งข้างดีข้างเสีย

ข้อซึ่งมีที่ทักท้วงได้อีกอย่างหนึ่งว่า เหตุใดจึงยกว่าเปนคำซึ่งพระพุทธเจ้าเทศนาทั้งหมด แลเหตุใดจึงว่าพระพุทธเจ้าตรัสประชุมชาดกกลับชาติ ฯ ข้อที่อ้างว่าพระพุทธเจ้าตรัสนั้น เปนด้วยเหตุสองประการ คือนิทานทั้งหลายนี้ เปนนิทานที่นักปราชญ์ถึงมิใช่ที่ถือพุทธสาสนา ก็ยอมรับว่าเปนนิทานที่เก่าก่อนเกินพุทธกาล คงแก่ความสอยสวน ว่าไม่ใช่นิทานที่ได้คิดแต่งขึ้นใหม่แท้จริง ทั้งพระพุทธเจ้าคงจะได้ยกขึ้นมาเทียบในเวลาใดเวลาหนึ่ง ซึ่งเทศนาเหมาะแก่เรื่องนิทานที่ควรจะยกมาเทียบ ถึงว่าไม่หมดทุกเรื่อง จะเปนสาวกบางองค์ยกนิทานเก่า ๆ มาเทียบสอนภิกษุสามเณร ตามอย่างซึ่งพระพุทธเจ้าได้ยกมาเทียบเปนตัวอย่างก็ดี ผู้ซึ่งได้เล่าเรียนกันต่อ ๆ

สืบมาภายหลังอาจที่จะกล่าวปนกัน โดยไม่ได้ตั้งใจจะแปลกปลอม หรือไม่ได้ตั้งใจจะปด เปนแต่เห็นว่าไม่มีโทษ ด้วยถือเอาแก่นสารเปนสำคัญ นิทานนั้นเปนแต่เรื่องที่จะนำให้เข้าใจธรรมง่ายขึ้น ก็อาจจะเปนได้ ๆ ข้อที่กล่าวถึงประชุมชาดกแลกลับชาตินั้น เปนข้อซึ่งปรากฏชัดแล้ว ว่าเติมขึ้นในชั้นหลังดังได้กล่าวมาแล้ว ถึงชาดกเก่า ๆ ก็ไม่ได้กล่าวถึงพระโพธิสัตว ไม่ได้กลับชาติ ในเมื่อส่งคำปรารภนี้ไปถวายกรมหมื่นวชิรญาณทอดพระเนตร ท่านทรงเห็นด้วย จึงทรงแปลนิทานนันทิวิสาลชาดก ซึ่งมาในโอมสวาทสิกขาบทคัมภีร์มหาวิภังค์พระวินัยซึ่งเปนคัมภีร์เก่ากว่าคัมภีร์ชาดก ส่งมาให้เทียบกับเรื่องนันทิวิสาลชาดกเรื่องที่ ๘ ในกุรุงควรรค ที่กรมสมมตแปลตามคัมภีร์ชาดก ซึ่งได้ตัดติดท้ายคำปรารภนี้มาด้วย ท่านทรงเห็นว่าถึงมีคำว่า “เรา” ก็เห็นชัดว่าแซกเข้าท้ายเรื่องไม่เกี่ยวกับท้องเรื่อง ๆ การที่เติมกลับชาติลงนั้น คงจะเปนเหตุด้วยเมื่อรวบรวมชาดกเปนคัมภีร์หนึ่งต่างหาก ย่อมยกเรื่องมาจากคัมภีร์อื่น ๆ โดยมาก ประสมกันกับที่เปนนิทานเก่าเล่ากันอยู่ในประเทศซึ่งพระพุทธเจ้าได้ยังเกิดขึ้นบ้าง นิทานซึ่งถ่ายเทมาจากประเทศอื่นเล่าสืบ ๆ กันมาบ้าง ๆ ในนิทานสามพวกนี้ บางเรื่องมีกลับชาติ จึงเปนข้อสงสัยไต่ถามกันขึ้นว่าเรื่องนี้ทำไมไม่กลับชาติ เพราะเห็นรูปความสมที่จะกลับชาติ เหมือนเรื่องที่มีกลับชาติอยู่ ๆ ผู้ซึ่ง

เรียบเรียงคัมภีร์นั้นเห็นว่า เปนข้อที่ไม่ควรจะถุ้มเถียงกันว่านิทาน ยกพร่องหรือบริบูรณ์ เพราะไม่ใช่ประโยชน์ที่มุ่งหมาย ถึงตัวนิทาน เหล่านั้น ก็ใช่จะประสงค์ให้พึ่งจำเอาเปนความจริง ประสงค์เพียงยก เรื่องมาเทียบให้เห็นธรรมหรือสุภาษิตได้โดยง่าย จึ่งเติมลงเสียให้ บริบูรณ์ทุกนิทาน จะได้ไม่เปนข้อถุ้มเถียงกันในชั้นต้น ได้เยีดทาง สำหรับสอนธรรม หรือสุภาษิตข้างท้ายที่เดียว ๆ ทั้งนี้ก็เปนอุบายของ อาจารย์ที่จะสอนธรรม แลสอนสุภาษิตแก่คนหนุ่มหรือเด็กให้ง่าย สดวก ๆ อุบายอาจารย์ซึ่งสั่งสอนหันหาทางที่สดวกที่ง่ายนั้น ถึงทุก วันนี้ก็ย่อมเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ เช่นออยเยก์ตเลสซอน คือวิธีสอน ให้รู้จักลักษณะแลธรรมดาแห่งสิ่งของนั้น ๆ ซึ่งกรมศึกษาเรียกว่า “บท สิ่งของ” เปนต้น เปนวิธีสอนตามอัธยาศัยคนทุกวันนี้ .สอนเทียบด้วย นิทานเปนสอนตามอัธยาศัยคนแต่ก่อน

อิกประการหนึ่ง ตามที่ว่ามานี้ เปนการที่คิดดูตามทางที่ว่า ผู้แต่งประชุมชาดกเติมลง โดยตัวไม่ได้เชื่อว่าพระพุทธเจ้าได้เทศนา ถึงประชุมชาดกกลับชาติ เปนแต่แต่งลงเพื่อกันข้อถุ้มเถียงไม่มี ประโยชน์ ๆ ถ้าจะว่าอิกอย่างหนึ่ง ไปตามทางซึ่งผู้รวบรวมชาดกเชื่อว่า ในชาติก่อน ๆ ของพระพุทธเจ้า พระองค์คงจะได้อุบัติขึ้นเปนตัวสำคัญ ในนิทานทั้งหลายนี้ก็จะอาจเปนได้ เพราะท่านทั้งหลายนั้นเชื่อว่าพระ พุทธเจ้ายังลุวิชาอย่างหนึ่งซึ่งเรียกว่าบุพเพนิวาสญาณ คือความรู้ให้

รลึกชาติที่เปนอยู่ก่อน ๆ ได้ ฯ การที่เชื่อว่ารลึกชาติได้นี้ ใช่ที่มิ
อยู่แต่ในพระพุทธสาสนาก็หาไม่ เปนข้อที่เชื่อกันอยู่ในโบราณกาล
แม้ในหมู่คนนอกพระพุทธสาสนา จะนำมากล่าวไว้พอเปนตัวอย่าง
ในเรื่องราวของพวกกริก มีนักปราชญ์ชาตินั้นผู้หนึ่งชื่อปีถัก
โกรัส[๑] เปนเจ้าลัทธิในวิชาที่ว่าด้วยธรรมดาของรูปธรรมนามธรรม[๒]
ซึ่งเปนเหตุเกิดสาสนาต่าง ๆ ขึ้น แลเปนคนเข้าใจวิชาสำหรับคำนวน[๓] ฯ
เขาเกิดที่เมืองสามส[๔] ประเทศกริกครั้งยังแยกเปนหลายอาณาจักร์
เมื่อก่อนคริสตศกราว ๕๘๒ ปี คือก่อนพุทธปรินิพพาน ๔๐ ปี ได้แก่เวลา
กำลังเปนพุทธกาลในตอนแรก ๆ พระพุทธเจ้าพึ่งได้ตรัสสัก ๕ ปีล่วง
ไปแล้ว เที่ยวสอนความรู้ของตน ในเมืองทั้งหลายแถบประเทศกริก
ตั้งมาเดิม ซึ่งเรียกว่า มักนากริเซีย[๕] แลสันนิษฐานตามภูมิศาสตร
โบราณว่าประเทศอิตาลีตอนใต้ เมื่อก่อนคริสตศก ราว ๕๒๙ ปี คือ
หลังพุทธปรินิพพาน ราว ๑๓ ปี ทำกาลกิริยาที่เมืองเมต์ตาปนตุม[๖]
จังหวัดมักนากริเซียนั่นเอง เมื่อก่อนคริสตศก ราว ๕๐๐ ปีถ้วน คือ
หลังพุทธปรินิพพาน ๔๒ ปี ฯ ปีถักโกรัสผู้นั้น กล่าวอ้างว่าตนรลึก
ชาติได้ ฯ คราวหนึ่งก่อนคริสตศกราวาง ๑๓๓๕ ลงมาหา ๑๑๔๙ ปี แต่
ที่ลงสันนิษฐานรวมกันว่า ๑๑๘๓ ปี คือก่อนพุทธปรินิพพาน ราว ๖๔๑ ปี
พวกกริกสมทบกันทำสงครามต่อพวกโตรยัน[๗] คือชาวเมืองตรอย[๘] ใน

---

๑ Pythagoras. -๒ Philosophy. -๓ Mathematics. -๔ Samos. -๕ Magna Graecia. -๖ Metapontum. ๗- Trojan, ๘- Troy.

ประเทศโตรอัด[๙] ปลายเขตรแผ่นดินเอเชียไมนอ์ร[๑๐] ทางทิศตวันตก
เฉียงเหนือ ด้วยสาเหตุ คือ ปาริส[๑๑] ราชบุตรของพระเจ้าไปรอัม[๑๒]
พระราชาของพวกโตรยัน พาเอาพระนางเฮนเลน[๑๓] พระราชมเหสี
ของพระเจ้าเมน์เนลาอุส[๑๔] พระราชาเมืองสปาร์ตา[๑๕] อีกนัยหนึ่ง
ชื่อเมืองลัซซีดิมน[๑๖] ไป พวกกริกก็หวังจะตามเอาคืนมาให้จงได้ ฯ
สงครามครั้งนั้น ฝ่ายกริกมีพระเจ้าอักกเมน์นน[๑๗] พระราชาเมือง
ไมซีน[๑๘] แลบริเวณอาร์โกลิส[๑๙] พระราชภาดาของพระเจ้าเมน์เนลาอุส
เป่นจอมพลต่อรบกันอยู่ถึง ๑๐ ปี พวกกริกจึงมีไชยชำนะได้เมือง
ตรอยแลได้พระนางเฮลเลนคืนมา ฯ ในสงครามครั้งนั้น พระเจ้า
เมน์เนลาอุสฆ่านายทหารพวกโตรยันชื่ออยฟอร์บุส[๒๐] ที่เปนคนมีชื่อ
เสียงข้างกล้าหาญตาย แล้วเอาโล่ของเขาถวายไว้ณเทวสถานแห่ง
นางเทพอัยสรชื่อฮีรา[๒๑] ที่พวกกริกนับถือว่า เปนภคินีเทวีแห่งพระ
พฤหัสบดี[๒๒] แลเปนแบบอย่างของสัตรีที่มีความดี ทั้งที่เปนภรรยา
แลที่เป่นมารดาอันตั้งอยู่ใกล้เมืองไมซีนี ยังกว่าถวายไว้ณเทวสถาน
เทพบุตรปอลโล[๒๓] โอรสพระพฤหัสบดี เปนที่หมายแห่งแสงสว่าง
แลอำนาจ อันจะทำให้เปนแลให้ตายของพระอาทิตย์ บางทีก็มัก
เข้าใจว่าพระอาทิตย์เอง อันตั้งอยู่ที่เมืองบารางกิด[๒๔] ฯ ยีถักโกรัส

ป

-๙ Troab. -๑๐ Asia Minor. -๑๑ Paris. -๑๒ Priam. -๑๓ Helen. -๑๔ Menelaus. -๑๕ Sparta. -๑๖ Lacebaemon. -๑๗ Agamemnon. -๑๘ Mycenae. -๑๙ Argolis. -๒๐ Euphorbus. -๒๑ Hera. -๒๒ Zeus. (Jupiter). -๒๓ Apollo. -๒๔ Branchidae.

นักปราชญ์กริกผู้นั้น กล่าวอ้างว่า ในครั้งนั้นตนเกิดเปนยูฟอร์บุสชาว โตรยันผู้ถูกพระเจ้าเมน์เนลาอุสฆ่าตายในสงครามคนนั้น แลเมื่อมาเกิดเปนชีถักโกรัสแล้ว เมื่อภายหลังแต่นั้นราว ๖๐๐ ปีหรือเกือบเท่านั้น ยังจำโล่ของตนที่พระเจ้าเมน์เนลาอุสถวายไว้ณเทวสถานนั้นได้ ฯ เขายังอ้างถึงชาติก่อนแลหลังแต่นี้อีกว่า ครั้งนั้นเกิดเปนคนชื่อนั้นแลชื่อนั้น ฯ ถ้าจะตรวจค้นในเรื่องราวของพวกอื่น ก็คงยังจะพบอีก แต่เท่านี้ก็พอเปนอุทาหรณ์ให้เห็นว่า คนโบราณแม้นอกพระพุทธสาสนา ก็เชื่อถือความรลึกชาติได้เหมือนกัน ฯ

เพราะเหตุที่พุทธกาลเปนคราวเดียวกันกับเรื่องเหล่านี้ ผู้เรียบเรียงคัมภีร์จึงได้กล่าวไปตามความเชื่อ ฯ เมื่อพบเห็นพระพุทธภาษิตที่ชักเรื่องเก่า ๆ มาเทียบให้อัธรรมที่ทรงแสดงนั้นชัดขึ้น คือชาดกชั้นที่ ๑ จึงนึกว่าใครเหมือนใครดังนี้ก่อน แล้วถึงใครได้แก่ใครครั้นต่อ ๆ มา จนถึงใครเปนใครเปนที่สุด ฯ เพราะฉนั้นจึงควรจะเห็นได้ว่า ความเข้าใจค่อย ๆ เลื่อนมาเปนชั้น ๆ จนถึงลงปลายยืนยันเอาเปนมั่นคง ด้วยต้นเหตุแห่งความเชื่อบุพเพนิวาสญาณนั้น ฯ ถึงจะมีผู้นึกเคลือบแคลงสงสัยขึ้นมา ก็หักใจเสียว่าไม่ใช่ข้อสำคัญที่จะพึงพิจารณา ข้อสำคัญนอยู่ที่ธรรมหรือสุภาษิตต่างหาก ฯ

ข้อซึ่งกล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น เปนคำแนะนำให้ท่านทั้งหลายอ่านหนังสือเรื่องชาดกนี้ ตามคำซึ่งข้าพเจ้าเรียกว่าแลดูด้วยตั้งวง

กว้าง ๆ แต่แท้จริงเรื่องชาดกนี้ เปนเรื่องนิทานโบราณ ซึ่งนักปราชญ์ทั้งหลายได้นำสืบ ๆ กันมาตั้งแต่ ๒๕๐๐ ปีขึ้นไปหา ๓๐๐๐ ปี ก็เปนเรื่องที่ควรอยู่ซึ่งเราจะอ่าน ๆ

ธรรมดาผู้ซึ่งมีความพอใจในความรู้วิชาหนังสือแลเรื่องทั่วไปในโลก ย่อมถือว่าหนังสือซึ่งเขียนไว้แต่โบราณเช่นนี้ เปนหนังสือสำคัญที่จะส่องให้เห็นความประพฤติ ความเปนอยู่ แลประเพณีของประเทศซึ่งแต่งเรื่องนิทานนั้นเปนอย่างไร เปนอุปการะแก่การที่จะแต่งเรื่องตำนานทั้งปวง โดยทางเทียบเคียงให้รู้คติของคนโบราณในประเทศนั้น ๆ ถึงแม้แต่เพียงเรื่องปรารภซึ่งเรารู้อยู่ว่าพระอาจารย์ผู้รวบรวมคัมภีร์ชาดก ได้เรียบเรียงขึ้น เพื่อจะให้เห็นเหตุผลประกอบท้องนิทานก็ดี แต่เรื่องราวเหล่านั้นย่อมมาจากความจริง ซึ่งเปนไปอยู่ในเวลาซึ่งพระพุทธเจ้ายังดำรงพระชนม์อยู่เปนเครื่องอุปการะใหญ่ซึ่งจะรู้เรื่องราวของประเทศแลประชุมชนอันอยู่ในประเทศนั้น ทั้งความประพฤติของพระสาวกทั้งหลายตลอดถึงพระองค์พระพุทธเจ้า เหมือนหนึ่งเล่าเรื่องเปนท่อน ๆ ในสมัยหนึ่ง ๆ ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงประพฤติพระอิริยาบถแลตรัสสั่งสอนอย่างไร เช่นหนังสือซึ่งเขาคัดข้อที่ผู้มีชื่อเสียงใหญ่ในบัจจุบันหรืออดีตซึ่งไม่ช้านาน ได้กระทำการหรือได้กล่าววาจาอันเปนข้อควรสังเกตหรือควรจำแลน่าพอใจอ่าน มารวบรวมขึ้นไว้เปนฉบับหนึ่งต่างหาก ซึ่งผู้รู้ภาษาต่างประเทศคงจะได้พบเห็นอ่านโดยมาก ถ้าจะพยายามกล่าวเปนคำไทยก็เห็นจะตรงกับคำที่เรียกว่าอภินิหารซึ่งมีผู้เคยแต่งอยู่บ้าง ๆ ความสังเกตอันนี้อาจจะทำ

ให้เข้าใจในพุทธปวัติแจ่มแจ้งขึ้น ฯ แท้จริง หนังสือพุทธปวัตินั้นก็ได้เก็บเรื่องจากพระคัมภีร์ต่าง ๆ มารวบรวมเรียบเรียงขึ้นเหมือนอย่างผู้ซึ่งจะแต่งพงษาวดาร ก็ต้องอ่านหนังสือราชการ แลหนังสือหลักฐานอันมีอยู่ในกาลสมัยที่ตัวจะแต่งนั้นทั่วถึงแล้ว จึงยกข้อที่ควรเรียบเรียงเป็นเรื่องในข้อซึ่งควรจะกล่าว ฯ แต่ผู้ซึ่งจะอ่านหนังสือโบราณเช่นนี้ จำจะต้องสังเกตกาลสมัยของหนังสือนั้น ให้รู้ว่าหนังสือนี้ได้แต่งขึ้นในประเทศใด ประเทศนั้นมีภูมิฐานอย่างไร ความประพฤติของมนุษย์ในประเทศนั้นเปนอยู่ในกาลนั้นอย่างไร ความมุ่งหมายของผู้ซึ่งคิดเห็นว่าเปนการดี ที่ตนจะทำประโยชน์ให้แก่ประชุมชนเปนอันมากอย่างไร แล้วแลได้ทำการไปด้วยอาการอย่างไรสำเร็จได้อย่างไร ฯ ผู้อ่านต้องตั้งใจเหมือนตนได้เกิดขึ้นในขณะนั้น อ่านด้วยน้ำใจที่รู้สึกประโยชน์ใช่ประโยชน์ในเวลานั้น จึงจะเกิดความรื่นรมในใจในขณะที่อ่านนั้น แลจะเข้าใจแจ่มแจ้งตลอด ฯ เมื่ออ่านตลอดข้อความแล้ว จะใช้วิจารณปัญญาอย่างหนึ่งอย่างใดสำหรับวินิจฉัยในภายหลังก็ตาม เมื่อเข้าใจชัดเจนแล้ว ก็จะถูกต้องตามความที่เปนจริง ฯ ข้าพเจ้าขอแนะนำผู้ซึ่งตั้งใจจะอ่านหนังสือชาดกนี้ ให้อ่านด้วยวิธีซึ่งข้าพเจ้าเรียกในเบื้องต้นว่าตั้งวงพิจารณากว้าง ดังได้อธิบายมาแล้วนั้น ฯ

นิบาตชาดก

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมา สมฺพุทฺธสฺส.

จตุกนิบาต

กาลิงควรรคที่ ๑

เรื่องที่ ๑ ถึงเรื่องที่ ๑๐

สมเด็จพระวันรัต (ฑิต) วัดมหาธาตุ เรียง.

๑ จูลกาลิงคชาดก

วิวรถ อิมาสํ ทฺวารนฺติ อิทํ สตฺถา เชตวเน วิหรนฺโต จตุนฺนํ ปริพฺพาชิกานํ ปพฺพชฺชํ อารพฺภ กเถสิ.

สตฺถา สมเด็จพระศาสดา เสด็จประทับสำราญพระอิริยาบถอยู่ในพระวิหารเชตวัน ทรงพระปรารภบรรพชาของนางปริพพาชิกาทั้ง ๔ ให้เปนเหตุเบื้องต้น แล้วทรงแสดงผลคือชาดกเทศนานี้ ซึ่งพระโปราณาจาริยเจ้า หากนิยมปฐมบาทไว้ว่า “วิวรถ อิมาสํ ทฺวารํ” เปนอาทิ.

ดังได้สดับมา กระยัตริย์ลิจฉวีทั้งหลาย ๗ พัน ๗ ร้อย ๗ กระยัตริย์ได้ดำรงสิริราชสมบัติในพระนครไพสาลี ก็แลกระยัตริย์ลิจฉวีทั้งหลายเหล่านั้น พอพระราชหฤทัยไต่ถามข้อปัญหากับสมณะพราหมณ์ ซึ่งเปนนักบวชโดยมาก ครั้งนั้นนิครณฐ์หนึ่งเปนผู้ฉลาดรอบรู้วาทะ ๕๐๐ ได้มายังพระนครไพสาลี กระยัตริย์ลิจฉวีทั้งหลาย ได้สังเคราะห์นิครณฐ์

นั้นไว้ มิให้ขัดสนลำบากด้วยที่อยู่ แลของบริโภคเปนต้น นาง นิครณฐ์หนึ่งก็เช่นนั้น เปนหญิงฉลาดรอบรู้วาทะ ๕๐๐ เหมือนกัน ได้มายังพระนครไพสาลี กระษัตริย์ลิจฉวีทั้งหลายได้สงเคราะห์นางนิครณฐ์นั้นไว้ มิให้ขัดสนลำบากด้วยที่อยู่ แลของบริโภคเปนต้น แล้วให้ชนทั้งสองทำวาทะถามแก้แก่กันแลกัน กระษัตริย์ลิจฉวีทั้งหลายจะใคร่ได้พิชพันธุ์ไว้สำหรับบ้านเมืองของตน จึงทำวิวาหะมงคลให้ชนทั้งสองเปนผัวเมียกัน

ครั้นสืบมาภายหน้า อาศรัยสังวาศแห่งชนทั้งสองได้เกิดบุตรหญิง ๔ บุตรชาย ๑ โดยลำดับ บุตรหญิง ๔ นั้น ชื่อนางสัจจา ๑ นางโสภา ๑ นางอธิวาทกา ๑ นางปฏิจฉรา ๑ บุตรชายนั้นชื่อสัจจกะ ครั้นเจริญร่นเยาว์วัยขึ้นแล้ว ได้รับเรียนวาทะฝ่ายข้างมารดา ๕๐๐ ฝ่ายข้างบิดา ๕๐๐ เปนพันหนึ่ง มารดาแลบิดาทั้งสอง ได้ให้โอวาทแก่ธิดาทั้ง ๔ ว่า บุคคลใด ถ้าเปนคฤหัสถ์อยู่ครอบครองเรือน สามารถจะกล่าวแก้วาทะของตนได้ไซ้ ให้เจ้าทั้ง ๔ ยอมเปนปชาบดิภริยาของบุคคลนั้น ถ้าเปนบรรพชิตเว้นกิจส่วนกามบริโภคแล้ว สามารถจะกล่าวแก้วาทะของตนได้ไซ้ ให้เจ้าทั้ง ๔ ยอมบรรชาบวชในสำนักแห่งบรรพชิตนั้น โอวาทนี้เราผู้มารดาบิดาได้ให้ไว้แก่เจ้าทั้ง ๔

เมื่อมารดาบิดาทั้งสองทำกาลกิริยาล่วงลับไปแล้ว สัจจกนิครณฐ์น้อยชายได้เปนครูให้ลิจฉวีบริสัชศึกษาศิลปสาตร์ อยู่ในพระนครไพสาลี นางปริพพาชิกาพี่สาวทั้ง ๔ ถือเอากิ่งหว้าเปนคู่มือของตน เที่ยวเสาะสนค้นหาบุคคลซึ่งสามารถจะกล่าวแก้วาทะได้ ออกจากเมือง

นิไปสู่เมืองโน้นจนถึงพระนครสาวัตถี เมื่อถึงเวลาภิกขาจารตามกำหนดแล้ว ปักกิ่งหว้าไว้ณะที่ใกล้ประตูพระนคร สั่งกำชับทารกไว้ว่า บุคคลใดเปนคฤหัสถ์ก็ตามเปนบรรพชิตก็ตาม สามารถจะกล่าวแก้วาทะของเราได้ ให้บุคคลนั้นจงเหยียบกิ่งหว้านี้ของเราเถิด แล้วเข้าไปภิกขาจารในพระนคร

ณวันนั้นพระผู้เปนเจ้าสาริบุตรเข้ามาโคจรบิณฑบาต ได้เห็นกิ่งหว้านั้น จึงไต่ถามทราบความแล้ว จึงบังคับทารกให้เหยียบแลสั่งกำชับทารกไว้ว่า ให้เจ้าของกิ่งหว้าไปพบกับเราณะซุ้มประตูพระเชตวัน แล้วเข้าไปโคจรภิกขาจารณะภายในพระนคร กลับจากบิณฑบาตแล้วมาคอยถ้านางปริพพาชิกาอยู่ณซุ้มประตูพระเชตวัน

นางปริพพาชิกาทั้ง ๔ กลับออกมาจากพระนคร เมื่อเห็นกิ่งหว้ากระจัดกระจาย จึงไต่ถาม ทารกก็แจ้งความว่า พระผู้เปนเจ้าสาริบุตรท่านบังคับให้เหยียบแลท่านสั่งกำชับไว้ว่า ให้เจ้าของกิ่งหว้าไปพบกับท่านณะซุ้มประตูพระเชตวัน นางปริพพาชิกาทั้ง ๔ ก็รีบไปยังสำนักพระสาริบุตร เริ่มถามวาทะแต่ต้นจบตลอดที่สุด พระผู้เปนเจ้าสาริบุตรก็กล่าวแก้ได้ทุกข้อ มิได้ขัดขวาง แล้วจึงพูดว่า ท่านถามปัญหาเรามากแล้ว เราจะถามปัญหาท่านข้อหนึ่ง ท่านจะกล่าวแก้ได้ฤาไม่ นางปริพพาชิกาทั้ง ๔ ก็กล่าวปฏิญญาณรับเปนคำปริกัยว่า ถ้าข้าพเจ้าทั้ง ๔ รู้ไซ้ ก็จะกล่าวแก้ถวายได้ พระผู้เปนเจ้าสาริบุตร ก็เริ่มถามปัญหาขึ้นว่า “เอกํ นาม กึ” ของสิ่งหนึ่งนั้นคืออะไร นางปริพพาชิกาทั้ง ๔ ก็กล่าวปฏิเสธว่า ข้าพเจ้าทั้ง ๔ หารู้ไม่ พระเถรเจ้าจึงถามว่า

บัดนี้ท่านจะคิดอ่านประการใด นางปริพพาชิกาทั้ง ๔ ก็เล่าความตามโอวาทของมารดาบิดา ให้พระผู้เปนเจ้าสารีบุตรได้ทราบแล้วขอบรรพชาพระผู้เปนเจ้าสารีบุตรให้นางปริพพาชิกาทั้ง ๔ บรรพชาอุปสมบทในสำนักพระนางอุบลวัณณาเถวี ในไม่ช้าไม่นานนัก นางภิกษุนีทั้ง ๔ ก็ได้บัลลุพระอรหัตขบที่สุดมรรคพรหมจรรย์

ครั้นมาภายหลังภิกษุทั้งหลายได้ประชุมกันณโรงธรรมสภาได้เจรจากถาข้อนี้แก่กัน ว่าดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย นางปริพพาชิกาทั้ง ๔ ได้พระผู้เปนเจ้าธรรมเสนาบดีสารีบุตรเปนที่พึ่งที่สำนักอาศรัย จึงได้บัลลุพระอรหัตขบที่สุดมรรคพรหมจรรย์ ในพุทธุปบาทกาลบ่ตยุบันนี้

สมเด็จพระมหามุนีบรมสุคตเจ้า เสด็จพุทธดำเนิรมายังโรงธรรมสภา ทรงประทับณะพุทธอาศน์แล้ว ตรัสถามภิกษุบริสัชว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายเจรจากันด้วยกถาอะไร ภิกษุทั้งหลายก็กราบทูลปริยายกถา ตามที่ตนได้เจรจาปรารภนางปริพพาชิกาทั้ง ๔ ให้ทรงทราบ พระองค์จึงตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย นางปริพพาชิกาทั้ง ๔ ได้พึ่งพิงอิงอาศรัยภิกษุสารีบุตร ผู้ธรรมเสนาบดี แม้ในกาลบ่ตยุนันนี้ก็หาไม่ นางปริพพาชิกาทั้ง ๔ ได้พึ่งภิกษุสารีบุตร แม้ในกาลปางก่อน ในกาลบ่ตยุบันนี้ภิกษุสารีบุตรผู้ธรรมเสนาบดี ให้นางปริพพาชิกาทั้ง ๔ บัลลุถึงบรรพชาพิเศก ในภพก่อนได้ตั้งนางปริพพาชิกาทั้ง ๔ ไว้ในที่อรรคมเหษีของกระษัตริย์องค์หนึ่ง ตรัสดังนี้แล้ว ทรงนำเรื่องอดีตมาตรัสเทศนาว่า

"อตีเต กาลิงฺครฏฺเฐ ทนฺตปุรนคเร กาลิงฺคราเช รชฺชํ กาเรนฺเต" ความว่า พระเจ้ากาลิงคราช ได้ถวัลยราชสมบัติในพระนครทันตปุระแว่นแคว้นกาลิงค์ พระเจ้าอัสสกราชได้ดำรงสิริราชสมบัติในโปตลนครแว่นแคว้นอัสสกะ พระเจ้ากาลิงคราชนั้น เธอมั่งคั่งสมบูรณ์ด้วยกำลังพลพหลทั้งพระองค์ก็ทรงพระกำลังเสมอคชสาร ไม่เห็นกระษัตริย์อื่นในพื้นชมพูทวีปจะมาทำศึกสงครามกับพระองค์ได้ วันหนึ่งพระองค์ตรัสในที่ประชุมอำมาตย์ว่า เราจะใคร่ทำศึกสงคราม แต่ก็ไม่แลเห็นใครซึ่งสามารถจะมาต่อตีสู้รบกับเราได้ เราจะคิดทำประการใด

ที่ประชุมอำมาตย์จึงได้กราบทูลถวายอุบายอันหนึ่งขึ้นพร้อมกันว่า ให้พระราชธิดาทั้ง ๔ ของพระองค์พร้อมด้วยพลบริรักษ์ เที่ยวประกาศสงครามไปในคามนิคมชนบทราชธานีนั้น ๆ ว่ากระษัตริย์พระองค์ใดจะใคร่ได้เราทั้ง ๔ เปนอรรคมเหษี เราจะต่อตีสู้รบกับกระษัตริย์พระองค์นั้น พระเจ้ากาลิงคราชทรงเห็นชอบ ให้ปฏิบัติทำตามอุบายของอำมาตย์นั้น

ครั้งนั้นพระราชธิดาทั้ง ๔ พร้อมด้วยพลทหาร เสด็จเที่ยวประกาศสงครามถึงราชธานีใด กระษัตริย์ในราชธานีนั้น ครั่นคร้ามไม่กล้าออกมาทำศึกสงครามแลให้ยืดประตูพระนครเสีย ไม่ยอมให้เสด็จเข้าไปณภายในส่งแต่เครื่องบรรณาการออกไปถวาย พระราชธิดาทั้ง ๔ เสด็จเที่ยวประกาศสงครามโดยนัยนี้ เกือบจบสากลชมพูทวีปบัลลุถึงพระนครโปตละ พระเจ้าอัสสกราชให้ยืดประตูพระนครเสีย ไม่ยอมให้เสด็จเข้ามาณะภายใน ส่งแต่เครื่องบรรณาการออกไปถวาย

อำมาตย์ของพระเจ้าอัสสกราชชื่อนันทเสน เป็นบัณฑิตดำเนิรด้วยปริชาฉลาดในอุบายวิธี ได้ดำริห์ว่าพระราชธิดาทั้ง ๔ ของพระเจ้ากาลิงคราช เสด็จเที่ยวประกาศสงครามจนทั่วสากลชมพูทวีปแล้วไม่ได้กระษัตริย์ผู้สามารถจะทำศึกสงคราม เมื่อเป็นอย่างนี้ ชมพูทวีปก็จักว่างเปล่าไป เราจักรับอาสาทำศึกสงครามกับพระเจ้ากาลิงคราช ดำริห์ดังนี้แล้ว จึงได้กล่าววาจะประพันธ์เรียกโทวาริกบุรุษย์ว่า

"วิวรถ อิมาสำ ทฺวารำ นครนฺตำ ปวิสิตุ" ความว่าท่านทั้งหลายจงเบิดประตูถวายแด่พระราชธิดาทั้ง ๔ เหล่านี้ เพื่อให้เสด็จประเวศน์ณะภายในพระนครเกิด "อรุณราชสฺส สีเหน สุสิฏฺเฐน สุรกฺขิตำ" เราเป็นอำมาตย์ของพระเจ้าอรุณราช ซึ่งเป็นพระนามเดิม แกล้วกล้าองอาจเพียงดังราชสีห์ ได้ผึกสอนตนดีแล้ว ได้จัดวิธีป้องกันรักษาพระนครดีแล้ว ครั้นให้โทวาริกบุรุษย์เบิดประตูพระนครแล้ว นำพระราชธิดาทั้ง ๔ เข้าไปสู่ที่เผ้า แล้วกราบทูลให้ทรงตั้งไว้ในที่อรรคมเหษีทั้ง ๔ องค์ แล้วส่งพลทหารให้กลับ ไปกราบทูลพระเจ้ากาลิงคราชให้ทรงทราบว่า ได้ตั้งพระราชธิดาทั้ง ๔ ไว้ในที่อรรคมเหษีของพระเจ้าอัสสกราชแล้ว

พระเจ้ากาลิงคราชทรงพระพิโรธ ริบยกจตุรงคินีเสนาออกณะขณะทันใด นันทเสนามาตย์ได้ทราบ จึงส่งราชศาส์นไปถึงพระเจ้ากาลิงคราช ความในราชศาส์นนั้นว่า ให้พระเจ้ากาลิงคราชอยู่ในพระราชอาณาเขตรรัชสีมามณฑลของพระองค์ อย่าล่วงล้ำเข้าในพระราชอาณาเขตร รัชสีมามณฑลของพระเจ้าอัสสกราช ศึกสงครามคราวนี้จักทำกันในระหว่าง

เขตรแดนทั้งสอง พระเจ้ากาลิงคราชก็พักพลอยู่ ในที่สุดเขตรแดนของตน พระเจ้าอัสสกราชก็พักพลอยู่ในที่สุดเขตรแดนของตน

ณะกาลนั้นพระโพธิสัตวละสมบัติออกบรรพชาเปนดาบศ บำเพ็ญพรตพรหมจรรย์อยู่ณะบรรณศาลา ในระหว่างกระษัตริย์ทั้งสอง

พระเจ้ากาลิงคราชทรงดำริห์ว่า อันสมณะทั้งหลาย ย่อมจะรู้ลักษณะแพ้แลชะนะ เราจักไปหาพระดาบศ เลียบเคียงไต่ถามให้ได้ความแน่นอนสันทัดณะบัดนี้ ทรงพระดำริห์แล้ว ลอบเสด็จไปหาพระดาบศด้วยเพศอันบุคคลไม่รู้จักพระองค์ ตรัสถามพระดาบศว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ พระเจ้ากาลิงคราชกับพระเจ้าอัสสกราช สองกระษัตริย์กระทำศกสงครามแก่กัน ในสองกระษัตริย์นั้น กระษัตริย์องค์ไรจักมีไชยชะนะ กระษัตริย์องค์ไร จักปราชัยพ่ายแพ้

พระดาบศกล่าวปฏิเสธว่า รูปหารู้ไม่ ก็แต่ท้าวสหัศนัยเทวราชเธอเสด็จมาณที่นี้เสมอมิได้ว่างเว้นวัน รูปจักถามเธอ ให้ท่านจงมาในเวลาพรุ่งนี้ พระเจ้ากาลิงคราชก็เสด็จกลับ

ครั้นรุ่งขึ้นเปนวันหน้า ท้าวสักกินทรเทวราชก็เสด็จมายังสำนักพระดาบศ พระมุนีไต่ถามถึงความแพ้แลชะนะของสองกระษัตริย์ ท้าวสักกินทรเทวราช ก็ตรัสพยากรณ์ทำนายว่า พระเจ้ากลิงคราชจักมีชัยชะนะ พระเจ้าอัสสกราชจักปราชัยพ่ายแพ้ บุพพนิมิตรอันนี้ ๆ จักบังเกิดปรากฏแก่กระษัตริย์ผู้ชะนะแลกระษัตริย์ผู้แพ้

ครั้นรุ่งขึ้นพระเจ้ากาลิงคราชก็เสด็จมายังสำนักพระดาบส พระฤาษีก็เล่าความตามข้อพยากรณ์ของท้าวสักกินทรเทวราช ให้ทรงทราย พระเจ้ากาลิงคราชทรงพระโสมนัสว่า ตนจักมีไชยชะนะแล้วก็เสด็จกลับ ข่าวอันนั้นทราบถึงพระกรรณพระเจ้าอัสสกราช ท้าวเธอรับสั่งให้หานันทเสนามาตย์มา ตรัสเล่าความนั้นให้ทราย นันทเสนามาตย์จึงไปหาพระดาบส สอบถามลักษณะความแพ้และชะนะ พระดาบสก็เล่าความตามข้อพยากรณ์ของท้าวสักกินทรเทวราชนั้นให้ทราย นันทเสนามาตย์จึงถามว่า บุพพนิมิตรอะไรจักปรากฏแก่กระษัตริย์ผู้ชะนะ บุพพนิมิตรอะไรจักปรากฏแก่กระษัตริย์ผู้แพ้ พระดาบสจึงตอบว่า แม่ชื่อจักเปนโคเผือกผู้ปรากฏแก่กระษัตริย์ผู้ชะนะ แม่ชื่อจักเปนโคดำปรากฏแก่กระษัตริย์ผู้แพ้

นันทเสนามาตย์ได้ความแน่นอนสันทัดฉนั้นแล้ว ริบกลับมาพาสหัสสโยธาพันหนึ่งขึ้นสู่ยอดภูเขา แล้วถามว่าท่านทั้งหลาย สามารถจะสละชีวิตรถวายพระเจ้าอัสสกราชได้ฤาไม่ โยธาพันหนึ่งก็กล่าวปฏิญญาณรับว่า ข้าพเจ้าทั้งหลายสามารถจะสละชีวิตรถวายพระเจ้าอัสสกราชได้ ถ้ากระนั้นท่านทั้งหลายจงกระโดดลงไปในเหวนี้ โยธาพันหนึ่งก็แสดงท่วงทีอาการจะกระโดดลงไปในเหว นันทเสนามาตย์กล่าวห้ามไว้ว่า เพียงเท่านี้ก็พอแล้ว เปนอันสละชีวิตรถวายพระเจ้าอัสสกราชได้แล้ว ให้ท่านทำจิตรให้ดี ทำศึกสงครามครั้งนี้ให้เต็มกำลังฝีมือด้วยกันอย่าถอยกลับ

หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ นครราชสีมา

เมื่อถึงกำหนดวันนัดทำศึกสงครามแล้ว พระเจ้ากาลิงคราช
ถึงความประมาทเสียว่า ตนจักมีไชยชะนะปลงทอดธุระละความเพียร
หาตระเตรียมทำศึกสงคราม ให้เต็มกำลังผีพระหัตถ์ไม่ แม้พลทหาร
ก็เช่นนั้น สำคัญเสียว่า เข้าของตนจักมีไชยชะนะ ปลงทอดธุระละ
ความเพียรหาตระเตรียมทำศึกสงครามให้เต็มกำลังผีมือไม่ ต่างคน
ต่างก็หลีกไปเปนหมู่เปนพวกตามปราถนา กระษัตริย์ทั้งสองต่างองค์
ต่างก็ทรงม้าพระที่นั่ง จะเข้าต่อตีสู้รบซึ่งกันแลกัน แม่ซื้อนำหน้า
กระษัตริย์ทั้งสอง แม่ซื้อของพระเจ้ากาลิงคราชเปนโคเผือกผู้ แม่ซื้อ
ของพระเจ้าอัสสกราชเปนโคดำ โคทั้งสองนั้นแสดงท่วงทีอาการจะเข้า
ประหารชนซึ่งกันแลกัน โคทั้งสองนั้นเฉภาะเห็นแต่กระษัตริย์ทั้งสอง
บุคคลอื่นหาเห็นไม่ นันทเสนามาตย์ทูลกระซิบถามพระเจ้าอัสสกราชว่า
พระองค์เห็นแม่ซื้อแลฤา พระองค์ตรัสปฏิญญาณรับว่า เราได้เห็นแล้ว
ทูลถามว่า พระองค์เห็นด้วยอาการอย่างไร ตรัสว่า แม่ซื้อของพระเจ้า
กาลิงคราชเปนโคเผือกผู้ ของเราเปนโคดำ เราเห็นด้วยอาการอย่างนี้
นันทเสนามาตย์กราบทูลแนะนำพระอัสสกราชว่า พระองค์อย่าทรงพระ
วิตก เราจักมีชัยชะนะ พระเจ้ากาลิงคราชจักปราชัยพ่ายแพ้ ให้พระองค์
เสด็จลงจากม้าพระที่นั่ง แทงโคเผือกผู้ซึ่งเปนแม่ซื้อของพระเจ้ากาลิงค
ราช ด้วยพระแสงหอกให้ล้มลงณะปถพี ด้วยอยายอย่างนี้ โคเผือกผู้
ซึ่งเปนแม่ซื้อของพระเจ้ากาลิงคราชก็จักถึงมรณะพินาศ พระเจ้ากาลิงค
ราชก็จักปราชัยพ่ายแพ้ถอยหนี พระเจ้าอัสสกราชได้นัยของนันท

เสนามาตย์ดังนี้ ก็ประหารแทงโคเผือกผู้ ด้วยพระแสงหอกให้ล้มลง ณะปถพิ พระเจ้ากาลิงคราชก็ปราชัยพ่ายแพ้ถอยหนี แลแช่งด่าพระฤาษีด้วยวจนะประพันธ์ที่สองว่า

“ชโย กาลิงฺคานํ อสยฺหสาหินํ
ปราชโย อชโย อสฺสกานํ
อิจฺเจว เต ภาสิตํ พฺรหฺมจารี
น อุชฺชุภาตา วิตถํ ภณนฺติ”

ความว่า แนะท่านผู้ประพฤติพรหมจรรย์ ท่านมากล่าวคำมุสาแก่เราฉะนี้ได้ ว่าความชะนะจักมีแก่พระเจ้ากาลิงคราช ผู้สามารถจักอดทนทุกข์ภัย อันผู้อื่นยากที่จะอดทนได้ ส่วนปราชัยไม่ชะนะจักมีแก่พระเจ้าอัสสกราช อันท่านที่มีสันดานซื่อตรงด้วยกายวาจาใจแล้วหากล่าวเท็จเช่นท่านฉะนี้ไม่

ครั้นรุ่งขึ้นเป็นวันหน้า ท้าวสักกินทรเทวราชเสด็จมายังสำนักพระดาบส พระดาบสได้กล่าววจนะประพันธ์ที่สาม ต่อว่าท้าวมฆวานวาสวเทวราชว่า

“เทวา มุสาวาทมุปาติวตฺตา
สจฺจํ ตถํ ปรมํ กิรํ นุ สกฺก”

ข้าแต่ท้าวสักกะ เทพยดาทั้งหลายยังล่วงเลยมิได้มุสาวาทอย่างยิ่ง พระองค์ควรทำคำสัจคำแท้ ซึ่งเป็นคุณที่ยอดยิ่งล้นพ้นมิใช่ฤา

“ตนฺเต มุสา ภาสิตํ เทวราช
กึ วา ปฏิจฺจ มฆวา มหินฺท”

ข้าแต่พระองค์ผู้เปนพระราชาแห่งเทพยดา เปนใหญ่ในพิ้นปถพิ ทรงพระนามว่ามฆวา พระองค์อาศรัยเหตุอะไร จึงได้กล่าวคำมุสา แก่อาตมภาพ

ท้าวสักกินทรเทวราชได้ทรงสดับ จึงได้กล่าววจนะประพันธ์ที่ตอบพระมุนีว่า

"นนุ เต สุตำ พฺราหฺมณ ภญฺญมาเน
เทวา น อิสฺสนฺติ ปุริสปรกฺกมสฺส"

ข้าแต่พระฤาษี ผู้ลอยบาป เมื่อถ้อยคำที่ท่านกล่าวไว้ในที่นั้น ๆ ท่านก็ได้สดับแล้ว ทราบอยู่แล้วมิใช่ฤา ท่านจะไม่เคยสดับก็หาไม่ เทพยเจ้าทั้งหลายไม่ฤษยาต่อความเพียรของบุรุษ ที่บุรุษจำเปนจะต้องยากขันไม่ถอยกลับ

"ทโม สมาธิ มนโส อเภชฺโฌ
เตเนว อาสิ วิชโย อสฺสกานำ"

อุบายเครื่องฝึกทรมานตน ด้วยอำนาจทำความเพียรซึ่งเปนน่าที่ของคนกล้า จิตรตั้งมั่นมิได้แตกร้าวจากสามัคคี ย่อมมีแก่พระเจ้าอัสสกราช พร้อมทั้งพลทหาร เพราะฉนั้นความชะนะจึงได้มีแก่พระเจ้าอัสสกราช

ก็แลพระเจ้ากาลิงคราชหนีไปแล้ว พระเจ้าอัสสกราชให้เก็บพัศดุซึ่งตกค้างอยู่ในกองทัพแล้วเสด็จกลับยังพระนครของตน นันทเสนามาตย์ให้ราชทูตนำราชศาส์นไปเฝ้าพระเจ้ากาลิงคราช ความในราช

ศาส์นนั้นว่า พระราชธิดาทั้ง ๔ ควรได้ส่วนทรัพย์มรดก ให้พระเจ้ากาลิงคราชส่งมาถวาย ถ้าพระเจ้ากาลิงคราชขัดขืนด้วยประการใด เราจักคิดตอบแทนด้วยประการนั้น

พระเจ้ากาลิงคราชได้ทรงสดับพระราชศาส์นนั้นแล้วก็สดุ้งตกพระไทย ได้ส่งทรัพย์ซึ่งพระราชธิดาทั้ง ๔ จะพึงได้ไปถวาย ตั้งแต่นั้นมา กระยัตริย์ทั้งสองก็อยู่สมัคสังวาศพร้อมเพรียงกัน สมเด็จพระโลกนาถบรมศาสดาจารย์ ตรัสพระธรรมเทศนาอันนี้แล้ว ได้ตรัสประชุมชาดกว่าพระราชธิดาทั้ง ๔ ของพระเจ้ากาลิงคราชในครั้งนั้น สืบขันธประวัติมาเปนนางภิกษุนีทั้ง ๔ ณบัดนี้ นันทเสนามาตย์ ในครั้งนั้น สืบขันธประวัติมา เปนพระธรรมเสนาสาริบุตร ในบัดนี้ พระดาบศในครั้งนั้น คือเราผู้ตถาคต ซึ่งได้แสดงชาดกนี้แก่ท่านทั้งหลาย

จบจูลกาลิงคชาดก

๒ มหาอสฺสาโรหชาดก

อเทยฺเยสุ ททำ ทานนฺติ อิทำ สตฺถา เชตวเน วิหรนฺโต อานนฺทตฺเถรำ อารพฺภ กเถสิ.

สตฺถา สมเด็จพระศาสดา เสด็จประทับสำราญพระอิริยาบถอยู่ในพระวิหารเชตวัน ทรงพระปรารภพระอานนทเถรเจ้า ให้เป็นเหตุเบื้องต้น แล้วทรงแสดงผลคือชาดกเทศนานี้ ซึ่งพระโปราณาจริยเจ้าหากนิยมปฐมบาทไว้ว่า “อเทยฺเยสุ ททำ ทานำ” เป็นอาทิ

เรื่องปัตยุบันของชาดกนี้ ท่านกล่าวมาแล้วในหนหลัง ไม่ควรจะนำมาแสดงอีก จะแสดงแต่เรื่องอดีตต่อเป็นลำดับไปว่า สมเด็จพระมหามุนีบรมสุคตเจ้า ได้ตรัสแก่พระอานนท์ว่า แม้โปราณกบัณฑิตทั้งหลาย ได้ยกราชสมบัติกึ่งหนึ่ง ให้แก่บุคคลผู้มีอุปการะแก่ตนแต่กาลปางก่อนมา แล้วทรงนำเรื่องอดีตมาตรัสเทศนาว่า ในกาลส่วนอดีตที่ล่วงแล้ว พระโพธิสัตว์ได้เสวยราชสมบัติ ในพระนครพาราณสี พระองค์มีพระอัธยาศัยเป็นกุศลทรงบำเพ็ญทศพิธราชธรรมตามโบราณราชประเพณี

ครั้นอยู่มาวันหนึ่ง ประจันตะชนบท อันเป็นเขตรขันของพระองค์เกิดการจลาจลกำเริบขึ้นเป็นปัจจันติกไพรี สมเด็จพระมหากระษัตริย์พร้อมด้วยพลทหาร เสด็จออกปราบประจันตะชนบท ได้เสียท่วงทีแก่ข้าศึก ริบเสด็จขึ้นอัศวพาชีราชพาหะนะ ล่าหนีข้าศึกมาถึงประจันตคามแห่งหนึ่ง ซึ่งเป็นเขตรขันของพระองค์

มนุษย์ชาวประจันตะคามทั้งหลาย เห็นพระมหากระษัตร์ทรงม้าพระที่นั่งเสด็จเข้ามาณะภายในประจันตะคาม ต่างคนต่างก็แล่นหนีเข้าสู่เรือนของตน ๆ ด้วยความกลัว ก็แต่มนุษย์คนหนึ่ง ออกต้อนรับสมเด็จพระมหากระษัตริย์ ด้วยสำคัญว่าเปนราชภัฏบุรุษย์คนใดคนหนึ่ง จึงนำเสด็จมายังเรือนของตน เรียกภรรยามาให้ชำระล้างพระยาท ให้พระมหากระษัตริย์เสวยอาหารตามได้ตามมี ตามสมควรแก่กำลังอานุภาพของตนแล้ว จัดที่บรรธมถวายสมเด็จพระมหากระษัตริย์เสด็จบรรธมหลับ มนุษย์นั้นปลดแก้เครื่องม้าปล่อยให้กินหญ้าแลน้ำ

สมเด็จพระมหากระษัตริย์เสด็จประทับณเรือนแห่งมนุษย์นั้นสิ่วันเมื่อจะเสด็จกลับได้ตรัสสั่งมนุษย์นั้นไว้ว่า ดูกรสหาย เราชื่อนายมหาอัสสาโรหะ ตั้งบ้านเรือนอยู่ณะท่ามกลางพระนคร ถ้าสหายเข้ามายังพระนครด้วยกิจอันใดอันหนึ่งไซ้ ให้สหายพักอยู่ณะประตูด้านทิศทักษิณแห่งพระนคร ถามโทวาริกบุรุษย์ว่า นายมหาอัสสาโรหะอยู่ณะเรือนหลังไหน แล้วให้โทวาริกบุรุษย์พามายังเรือนของเรา ตรัสสั่งดังนี้แล้ว ก็เสด็จกลับ

ฝ่ายพลทหารซึ่งติดตามเสด็จมานั้น เที่ยวเสาะสนค้นหา สมเด็จพระมหากระษัตริย์จนสิ้นกำลังสามารถ ไม่พบสมเด็จพระมหากระษัตริย์แล้ว ก็ตั้งค่ายพักพลอยู่ณะภายนอกพระนคร ครั้นเห็นพระมหากระษัตริย์เสด็จมา ก็พร้อมหน้ากันต้อนรับ นำเสด็จกลับเข้ามาสู่พระนคร

เมื่อสมเด็จพระมหากระษัตริย์จะเสด็จเข้าสู่พระนครนั้น ทรงประทับณะระหว่างประตู รับสั่งให้หาโทวาริกบุรุษย์มา ตรัสสั่งกระซิบว่า

มนุษย์ชาวประจันตะคามคนหนึ่ง หากจักมาถามท่านถึงบ้านเรือนของนายมหาอัสสาโรหะ ให้ท่านพามนุษย์นั้นมายังสำนักแห่งเรา ตรัสสั่งดังนี้แล้ว ก็เสด็จเข้าสู่พระราชนิเวศน์ เมื่อมนุษย์ชาวประจันตะคามนั้นยังไม่มา ตรัสสั่งให้เก็บสร่วยในบ้านเปนที่อยู่ของมนุษย์นั้น ให้ยิ่งขึ้นไปกว่าปรกติเดิม เมื่อมนุษย์ชาวประจันตะคามนั้นยังไม่มา ตรัสสั่งให้เก็บสร่วยอีกถึงสองครั้งสามครั้ง

มนุษย์ชาวประจันตะคามทั้งหลาย มาประชุมกันณะเรือนของมนุษย์นั้น ได้กล่าวว่า จำเดิมแต่นายมหาอัสสาโรหะสหายของท่านมา เราทั้งหลายต้องเสียสร่วยทวีมากขึ้นไปถึงสามครั้งแล้ว ไม่สามารถจะยกสิสะขึ้นได้ ให้ท่านไปว่ากล่าวแก่นายมหาอัสสาโรหะสหายของท่าน ให้ลดสร่วยลงคงเก็บตามพระราชบัญญัติเดิมเถิด

มนุษย์นั้นรับว่า ดีละเราจักไป ก็แต่เราไม่สามารถจะไปแต่มือเปล่าได้ ด้วยบุตรภรรยาของสหายเรามีอยู่ ให้ท่านจัดเครื่องบรรณาการคือผ้านุ่งห่มแลเครื่องประดับ เพื่อสหายแลบุตรภรรยาของสหายเรา

มนุษย์ชาวประจันตะคามทั้งหลาย ก็พร้อมกันจัดเครื่องบรรณาการให้แก่มนุษย์ชาวประจันตะคามนั้น

มนุษย์ชาวประจันตะคามนั้น ถือเอาเครื่องบรรณาการกับขนมในเรือนของตน เข้าไปยังพระนคร ถึงประตูด้านทักษิณแล้ว ถามโทวาริกบุรุษถึงเรือนที่อยู่ของนายมหาอัสสาโรหะ นายประตูก็พามนุษย์ชาวประจันตะคามนั้น เข้ามาสู่ที่เฝ้า.

สมเด็จพระมหากระษัตริย์ ได้ทอดพระเนตร เสด็จมาต้อนรับ ทรงจับมือมนุษย์นั้นขึ้นปราสาท ให้นั่งณะราชอาศน์ภายใต้เสวตรฉัตร รับสั่งให้หาพระอรรคมเหษีมา ตรัสให้ชำระล้างเท้าแห่งมนุษย์นั้น ส่วนพระองค์พระราชทานนาด้วยสุวรรณภิงคาร แลวตรัสถามว่า ของควรเคี้ยวควรบริโภคเล็กน้อย สหายได้มาฝากบ้างฤๅไม่ มนุษย์ชาวประจันตะคามนั้น ก็นำขนมออกจากกระท่อน้อมเข้าไปถวาย สมเด็จพระมหากระษัตริย์ทรงรับขนมด้วยสุวรรณภาชนะแล้ว พระราชทานแก่พระอรรคมเหษีแลอำมาตย์ ส่วนพระองค์ก็ทรงเสวยโดยความสงเคราะห์แก่มนุษย์นั้น แล้วน้อมนำเครื่องบรรณาการ คือผ้านุ่งห่มแลเครื่องประดับเข้าไปถวาย สมเด็จพระมหากระษัตริย์ทรงผลัดพระภูษากาสิกพัตรทรงนุ่งคู่ผ้าซึ่งมนุษย์นั้นนำมาถวาย แม้พระราชเทวีก็ทรงผลัดพระภูษากาสิกพัตรแลเครื่องประดับ ทรงนุ่งผ้าสาฎกแลประดับเครื่องอาภรณ์ซึ่งมนุษย์นั้นนำมา

สมเด็จพระมหากระษัตริย์ ให้มนุษย์นั้นบริโภคพระกระยาหารสมควรแก่กระษัตริย์แล้ว ดำรัสสั่งให้ช่างกัลยกเจริญมัสสุแลให้สนานกายด้วยน้ำหอม ให้นุ่งผ้ากาสิกพัตรควรค่าแสนกหาปณะ ให้ประดับด้วยเครื่องประดับสำหรับพระมหากระษัตริย์แล้ว ให้ประชุมอำมาตย์แลราษฎรทั่วพระนครแล้ว ยกราชสมบัติถวายให้แก่มนุษย์ชาวประจันตะคามนั้นแล้ว รับสั่งให้หาบุตรภรรยาของมนุษย์นั้นมา พระราชทานบ้านเรือนให้ณะภายในพระนคร

ครั้งนั้นอำมาตย์ทั้งหลายขึ้งโกรธสมเด็จพระมหากระยัตริย์ กราบทูลพระราชโอรสว่า สมเด็จพระชนกนาถของพระองค์ มายกราชสมบัติกึ่งหนึ่ง ให้แก่คฤหบดีพลเรือนทรงเสวยร่วมกับคฤหบดี แลบรรธมร่วมกับคฤหบดี ให้พระราชโอรสพระราชธิดาไหว้คฤหบดี ข้อนี้หาสมควรไม่ ข้าพระองค์มีความละอาย ขอพระองค์จงกราบทูลพระชนกให้ทรงทราบ

พระราชโอรสรับว่าสาธุดังนี้แล้ว ก็กราบทูลแด่สมเด็จพระชนกนาถตามถ้อยคำของอำมาตย์ให้ทรงทราบทุกประการ สมเด็จพระมหากระยัตริย์จึงตรัสว่า ลูกรู้ฤาไม่ เมื่อครั้งพ่อปราชัยพ่ายแพ้ในสมรภูมิทิ่รบแล้ว ล่าหนีมาพักอาศรัยอยู่ที่ไหน ราชโอรสกราบทูลปฏิเสธว่าข้าพระองค์หาทราบไม่ พระองค์จึงตรัสว่า พ่อได้พักอาศรัยอยู่ในเรือนแห่งมนุษย์ผู้นี้ จึงได้กลับมาเสวยราชสมบัติโดยสวัสดิภาพ มิได้เป่นอันตรายแก่ชีวิตร ก็เมื่อเขามีอุปการะแก่พ่ออย่างนี้ ทำไมพ่อจะไม่ยกราชสมบัติให้แก่เขาเล่า ครั้นตรัสดังนี้แล้ว จึงได้กล่าววจนะประพันธ์ ๔ พระคาถาเป่นลำดับไปว่า

“อเทยฺเยสุ ททำ ทานำ” บุคคลใดให้ทานบริจาคทานในบุคคลที่ไม่ควรให้ไม่ควรบริจาค คือ มาตอบแทนสนองคุณ ในบุคคลที่ไม่ควรตอบแทน เพราะไม่ได้ทำคุณอะไรน้อยหนึ่งไว้แก่ตนก่อน

“เทยฺเยสุ นปฺปเวจฺฉติ” ไม่ให้ไม่บริจาคในบุคคลที่ควรให้ควรบริจาค คือไม่ตอบแทนสนองคุณ ในบุคคลที่ควรตอบแทน เพราะท่านได้ทำคุณไว้แก่ตนก่อน

“อาปาสุ พฺยสนำ ปตฺโต สหายำ นาธิคจฺฉติ”

บุคคลนั้น เมื่อตนถึงภัยได้ความทุกข์ เมื่อเวลาอันตรายมีมาแล้ว หาได้สหายเพื่อนร่วมทุกข์ในเวลานั้นไม่

“อเทยฺเยสุ อททำ ทานำ” บุคคลใด ไม่ให้ไม่บริจาคทาน ในบุคคลที่ไม่ควรให้ไม่ควรบริจาค คือไม่ตอบแทนสนองคุณ ในบุคคลที่ไม่ควรตอบแทน เพราะเขามิได้ทำคุณอะไรไว้แก่ตนก่อน

“เทยฺเยสุ โย ปเวจฺฉติ” ย่อมให้ย่อมบริจาคทาน ในบุคคลที่ควรให้ควรบริจาค คือมาตอบแทนสนองคุณ ในบุคคลที่ควรตอบแทน เพราะท่านได้ทำคุณไว้แก่ตนก่อน

“อาปาส พยสนำ ปตโต สหายำ อธิคจฉติ”

บุคคลนั้น เมื่อตนถึงความทุกข์ในเวลาอันตรายมีมาแล้ว ย่อมได้สหายเพื่อนร่วมทุกข์ในเวลานั้น

“สญฺโญคำ สมฺโภคำ วิเสสทสฺสนำ

อนริยธมฺเมสุ สเถสุ นสฺสติ”

อันกิจอุปการะเครื่องแสดงคุณของมิตร ที่ได้มาคลุกคลีกันคบหากัน แม้ทำในคนอันธพาลสันดานไม่ประเสริฐไม่บริสุทธิ์ตั้งอยู่ในที่อกตัญญูไม่รู้จักคุณอันบุคคลทำแก่ตน แลเป็นเกราฏิกชน โอ้อวดคุณที่ไม่มีในสันดานแม้มาก ย่อมพินาศปราศจากผล เช่นพืชพรรณที่บุคคลทิ้งลงในไฟฉนั้น

"กตญฺจ อริเยสุ จ อญฺชเสสุ
มหปฺผลำ โหติ อณุมฺปี ตาทิสุ"

เมื่อทำในบุคคลผู้ประเสริฐที่สุดตั้งอยู่ในที่กตัญญู แลซื่อตรง มิได้คดโกงด้วยกายวาจาใจ แม้จะน้อยก็มีผลใหญ่ ดังพืชพรรณที่บุคคหว่านลงในนาอันดีฉนั้น

"โย ปุพฺเพ กตกลฺยาโณ อกา โลเก สุทุกฺกรำ"

บุคคลใดได้ทำคุณอันดีงามแก่เราก่อนในครั้งแรก ชื่อว่าได้ทำกิจยากที่บุคคลจะทำได้ดีในโลก

"ปจฺฉา กยิรา น วา กยิรา อจฺจนฺตำ ปูชนารโห"

บุคคลนั้น ภายหลังกระทำคุณแก่เราอีกก็ตาม ฤาไม่กระทำก็ตาม ย่อมควรบูชาสัมมานสักการแท้โดยส่วนเดียว เพราะคุณที่ท่านทำในครั้งแรกนั้น

อำมาตย์ทั้งหลายได้สดับแล้ว มิได้กล่าวโทษติเตียนสมเด็จพระมหากระยัตริย์อีกต่อไป

สมเด็จพระศาสดาทรงนำมาซึ่งพระธรรมเทศนาอันนี้แล้ว ทรงประมวญชาดกลงในท้ายที่สุดว่า มนุษย์ชาวประจันตะคามในกาลนั้น สืบขันธประวัติมาเปนพระอานนท์ในกาลบัดนี้ พระเจ้าพาราณสี ในกาลนั้น สืบขันธประวัติมา เปนเราผู้ตถาคต

จบมหาอัสสาโรหชาดก.

๓ เอกราชชาดก

อนุตฺตเร กามคุเณ สมิทฺเธติ อิทํ สตฺถา เชตวเน วิหรนฺโต อญฺญตรํ โกสลราชเสวกํ อารพฺภ กเถสิ.

สมเด็จพระศาสดา เสด็จประทับสำราญพระอิริยาบถอยู่ ในพระวิหารเชตวัน ทรงปรารภอำมาตย์ของพระเจ้าโกศลราชคนหนึ่ง ให้เป็นเหตุเบื้องต้น แล้วตรัสแสดงผล คือชาดกเทศนานี้ ซึ่งพระโบราณาจารย์เจ้า หากนิยมปฐมบาทไว้ว่า “อนุตฺตเร กามคุเณ สมิทฺเธ” เป็นอาทิ

วัตถุเรื่องบัดยุบันของชาดกนี้ ท่านแสดงมาแล้ว ในเสยยชาดกในหนหลัง ในที่นี้จะแสดงเรื่องอดีตต่อเนื่องเป็นลำดับไปว่า สมเด็จพระมหามุนิบรมสุคตเจ้า ตรัสแก่ภิกษุนั้นว่า ท่านหานำความศุขเสียด้วยความทุกข์ไม่ แม้โปราณกบัณฑิตทั้งหลาย ท่านนำความศุขเสียด้วยความทุกข์ของตน แล้วทรงนำเรื่องอดีตมาตรัสเทศนาว่า ในกาลล่วงอดีตที่ล่วงมาแล้ว อำมาตย์คนหนึ่งเข้ารับบำรุงปรนนิบัติพระเจ้าพาราณสี ลอบทำเมถุนกิจกับนางสนม พระเจ้าพาราณสี ได้ทรงเห็นโทษของอำมาตย์นั้น โดยประจักษ์ต่อพระเนตร ตรัสสั่งให้ขับเสียจากพระราชอาณาเขตรรัชสีมามณฑล อำมาตย์นั้นเข้ารับบำรุงปรนนิบัติพระเจ้าโกศลราชทรงพระนามว่า ทุพพิเสน

วัตถุหมดทั้งเรื่อง ท่านได้กล่าวมาแล้วในมหาสีลวชาดก แปลกแต่ในชาดกนี้ว่า พระเจ้าทุพพิเสน ให้จับพระเจ้าพาราณสีมัดด้วยเชือก

แล้วให้ใส่สาแหรกแขวนไว้ณะเบื้องขนธรณีประฏู ให้พระเศียรห้อยลงณะเบื้องต่ำ พระเจ้าพาราณสีทรงเจริญเมตตาปรารภพระเจ้าทุพพิเสนแล้ว ทำกษิณยริกัมม์ให้ฌานเกิดขึ้นได้ เชือกเครื่องผูกก็ขาดด้วยอำนาจแห่งฌาน พระเจ้าพาราณสีทรงประทับด้วยบัลลังก์ นั่งขัดสมาธิอยู่ณะอากาศ

ในขณะทันใดนั้น ความเร่าร้อนเหลือที่จะทนได้เกิดขึ้นในพระสรีระกายของพระเจ้าทุพพิเสน จนถึงเสด็จลงกลิ้งเกลือกอยู่ณะพื้นปถพี อำมาตย์แตกตื่นกันเปนโกลาหล บางคนก็กราบทูลว่ากรรมที่พระองค์ให้จับพระเจ้าพาราณสี ผู้ไม่มีความผิด ใส่สาแหรกแขวนไว้ ให้พระเศียรลงณะเบื้องต่ำ มาอำนวยทิฏฐธรรมเวทนียวิบากผล ให้พระองค์เสวยทุกข์ทนลำบากแน่โดยไม่สงสัย

พระเจ้าทุพพิเสน จึงตรัสว่า ถ้ากระนั้นท่านทั้งหลาย จงรีบไปแก้เธอเสียณะบัดนี้ อำมาตย์ทั้งหลายรีบไปได้เห็นพระเจ้าพาราณสีประทับด้วยบัลลังก์ขัดสมาธิอยู่ณะอากาศ จึงกลับมากราบทูลให้ทรงทราบ พระเจ้าทุพพิเสนโกศลราชรีบเสด็จไป ถวายบังคมให้พระเจ้าพาราณสีอดโทษแล้ว ได้ตรัสขอประพันธ์คาถาหนึ่ง ทูลถามพระเจ้าพาราณสีว่า

“อนุตฺตเร กามคุเณ สมิทฺเธ
ภุตฺวาน ปุพฺเพ วสิ เอกราช”

ข้าแต่พระองค์ผู้เปนเอกราช ณะกาลก่อนพระองค์เสวยราชสมบัติศุขมั่งคั่งสมบูรณ์ ด้วยเบ็ญจกามคุณทั้งห้าอันประเสริฐส่วนมนุษยวิสัย

"โสทานิ ทุคฺเค นรกมฺหิ ขิตฺโต
นปฺปชฺชเห วณฺณพลํ ปุราณ"

ขัดนี้พระองค์มาถูกซัดทอดท่มทิ้งลงในที่เพียงดังเหว เปนที่ดำเนิรยาก คือถูกใส่สาแหรกแขวนไว้ณะเบื้องบนธรณีประตู ให้พระเศียรห้อยลงณะเบื้องต่ำ เปนทุกข์อันเข้มขันสาหัสอยู่แล้ว พระองค์ก็มิได้ละวรรณะสีกายแลกำลังกาย ซึ่งมีอยู่ตามปรกติเดิม ไม่แปลกไปกว่าปรกติเดิมเพราะเหตุอะไร

พระเจ้าพาราณสีได้ทรงสดับ จึงได้ตรัสวจนะประพันธ์สามพระคาถาโต้ตอบพระเจ้าทุพพิเสนว่า

"ปุพฺเพว ขนฺตี จ ตโป จ มยฺหํ
สมฺปตฺถิตา ทุพฺพิเสน อโหสิ"

ความอดกลั้นทนทานไม่ท้อถอยต่อความทุกข์ ความประพฤติตะปะธรรมเผาบาปให้เบาบาง เปนสิ่งที่ปราถนายิ่งของหม่อมฉันแต่เดิมมา

"ตำ ทานิ ลทฺธาน กถนุ ราช
ชเห อหำ วณฺณพลำ ปุราณ"

ข้าแต่พระราชาเจ้า บัดนี้หม่อมฉันได้สิ่งที่ตนปราถนาแล้ว ไฉนหม่อมฉันจักมาละผิวพรรณแลกำลังกาย ซึ่งมีอยู่ตามปรกติเดิมนั้นเล่า แท้จริงทุกข์กายก็ดี ทุกข์ใจก็ดี เกิดขึ้นแก่บุคคลใด บุคคลนั้นควรละเสียไม่ควรจะนิ่งไว้ให้อยู่ทับถมสันดาน

"สพฺพํ กิเรวํ ปรินิฏฺฐิตานิ
ยสฺสสฺสินํ ปญฺญวนฺตํ วิสยฺห
ยโส จ ลทฺธา ปุริมํ อุฬารํ
นปฺปชฺเห วณฺณพลํ ปุราณ"

ข้าแต่พระองค์ผู้มียศ มีพระปริชาแกล้วกล้าองอาจ กิจที่ควรจะต้องทำทั้งสิ้น คือ ทาน. ศีล. อุโบสถกรรม หม่อมฉันได้ทำสำเร็จแล้วแต่เดิมมา ทั้งได้ยศอันโอฬารพิเศษ ที่หม่อมฉันยังไม่เคยได้ในกาลก่อน คือ ฌานเครื่องข่มกิเลสได้ชั่วคราวชั่วสมัย หม่อมฉันจึงไม่ละพรรณสีกายและกำลังกาย ซึ่งมีมาแต่ปรกติเดิม

"ปนุชฺช ทุกฺเขน สุขํ ชนินฺท
สุเขน วา ตํ ทุกฺขมสยฺหสาหินํ
อุภยตฺถ สนฺโต อภินิพฺพุตตฺตา
สุเข จ ทุกฺเข ภวนฺติ ตุลฺยา"

สัปบุรุษผู้มีสันดานระงับทั้งหลาย ได้บันเทาความสุขด้วยทุกข์ที่ยังเกิดขึ้นแก่ตน ฤาบันเทาทุกข์อันยากที่จะอดทนด้วยความสุข ท่านมีจิตรอันระงับแล้ว ไม่เร่าร้อนกระวนกระวาย ในส่วนสุขและทุกข์ทั้งสอง เปนผู้เสมอเที่ยงดังตราชั่งไม่เอียงไปในสุขและทุกข์ทั้งหลาย

พระเจ้าทุพพิเสนได้ทรงสดับ ให้พระเจ้าพาราณสีอดโทษแล้ว ถวายคืนราชสมบัติ ให้ลงพระราชอาญาแก่อำมาตย์นั้นแล้ว เสด็จกลับ

พระเจ้าพาราณสีทรงมอบรัชสมบัติให้แก่อำมาตย์แล้ว เสด็จออกทรงผนวชเป็นฤาษี บำเพ็ญพรตพรหมจรรย์ สิ้นพระชนมายุประมาณแล้ว เสด็จอุบัติในพรหมโลก

สมเด็จพระมหามุนีบรมสุคตเจ้า ทรงนำมาซึ่งพระธรรมเทศนาอันนี้แล้ว ตรัสประมวญชาดกลงในท้ายที่สุดว่า พระเจ้าทุพพิเสน ในกาลนั้น สืบขันธประวัติมาเป็นพระอานนท์ พระเจ้าพาราณสี ในกาลนั้น สืบขันธประวัติมาคือเราผู้พระตถาคต ได้แสดงชาฎกแก่ท่านทั้งหลาย

จบเอกราชชาดก

๔ มหาทัททรชาดก

อิมานิ มํ ททฺทร ตาปยนฺตีติ อิทํ สตฺถา เชตวเน วิหรนฺโต เอกํ โกธนํ อารพฺภ กเถสิ.

สมเด็จพระศาสดา เสด็จประทับสำราญพระอิริยาบถอยู่ ในพระวิหารเชตวัน ทรงปรารภภิกษุสันดานมักโกรธองค์หนึ่ง ให้เป็นเหตุเบื้องต้น แล้วตรัสแสดงผล คือชาดกเทศนานี้ ซึ่งพระโบราณาจารย์เจ้า หากนิยมปฐมบาทไว้ว่า “อิมานิ มํ ททฺทร ตาปยนฺติ” เป็นอาทิ วัตถุเรื่องปัตยุบันของภิกษุนั้น ท่านแสดงมาแล้วในหนหลัง วัตถุเรื่องอดีตของภิกษุนั้น ให้บัณฑิตพึงรู้โดยนัยดังจะกล่าวต่อไปนี้ เมื่อกถาเวรขากันถึงภิกษุ ซึ่งมีสันดานมักโกรธนั้น เกิดขึ้นในที่ประชุมสงฆ์ณะโรงธรรมสภา สมเด็จพระบรมศาสดา เสด็จพุทธดำเนินมายังโรงธรรมสภา ทรงประทับณะพุทธอาศน์ ตรัสถามภิกษุบริสัชว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายเจรขาด้วยกถาอะไรกัน ภิกษุทั้งหลายก็กราบทูลกถาตามที่ตนได้เจรขา ถึงภิกษุซึ่งมีสันดานมักโกรธนั้นให้ทรงทราบ พระองค์จึงตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ใช่ภิกษุนี้เธอมีสันดานมักโกรธแต่ในปัตยุบันนี้ก็หาไม่ ภิกษุนี้เธอมีสันดานมักโกรธแต่ในกาลปางก่อน ในกาลปางก่อนนั้น โปราณกบัณฑิตทั้งหลาย แม้เกิดในกำเนิดแห่งนาคราชแล้ว ยังต้องถูกขับไล่ให้ไปอยู่ในอุกกะระภูมิที่ถ่ายอุจจาระมีกำหนดสามปี เพราะโทษที่ตนเป็นคนมีสันดานดุร้าย ตรัสดังนี้แล้ว ทรงนำเรื่องอดีตมาตรัสเทศนาว่า

“อตีเต พาราณสิยํ พฺรหมทตฺเต รชฺชํ กาเรนฺเต” ในกาลส่วนอดีตที่ล่วงแล้ว พระเจ้าพรหมทัต ได้ดำรงสิริราชสมบัติในพระนคร

พาราณสี นาคพิภพหนึ่งตั้งอยู่ณะที่ใกล้ทัททรบรรพต ณะประเทศป่าหิมวันต์ ทัททรนาคราชได้อาศรัยอยู่ในนาคพิภพนั้น มีบุตรสอง บุตรผู้ใหญ่ชื่อมหาทัททระ บุตรผู้น้อยชื่อจุลทัททระ จุลทัททระบุตรผู้น้อยนั้นสันดานดร้ายยายช้า เที่ยวบริภาษด่านาคมานพทั้งหลาย ทัททระนาคราชผู้บิดาพิโรธยังคับให้ขับจุลทัททระเสียจากนาคพิภพ. มหาทัททระพี่ชายใหญ่ ขอโทษน้องชายไว้มิให้ขับเสียจากนาคพิภพ ครั้นมาครั้งที่สอง ทัททระนาคราชผู้บิดาขึ้งโกรธ บังคับให้ขับจุลทัททระเสียจากนาคพิภพอิก มหาทัททระพี่ชายใหญ่ ขอโทษน้องชายไว้ ไม่ให้ขับเสียจากนาคพิภพอิก ครั้นมาครั้งที่สาม ทัททระนาคราชผู้บิดาขึ้งโกรธว่าเมื่อน้องชายของเจ้าดร้ายอยายช้า เราจะให้ขับเสียจากนาคพิภพ เจ้ามาขอโทษน้องชายไว้ฉันใด ให้เจ้าไปด้วยกันทั้งสอง ไปอยู่ในอุกกระภูมิที่ถ่ายอุจจาระสิ้นสามปี นาคสองพี่น้องต้องบัพพาชนียกรรมจากนาคพิภพแล้วไปอยู่ด้วยกันในอุกกระภูมิ ทารกชาวบ้านทั้งหลาย เห็นนาคสองตัวพี่น้อง เที่ยวแสวงหาภักษาณะที่ใกล้อุกกระภูมิที่ถ่ายอุจจาระ ต่างคนต่างประหารด้วยก้อนดินแลท่อนไม้แลบริภาษด่าว่า อ้ายนาคสีสะใหญ่ปลายหางเล็กเรียว เที่ยวขยกขยินเปนภักษา จุลทัททระนาคอดทนคำบริภาษด่าของทารกไม่ได้ จึงได้บอกแก่พี่ชายว่าอ้ายทารกทั้งหลายเหล่านี้ มันมาดถากดหมิ่นเรา หารู้ว่าเราเปนชาติอสรพิษไม่ ควรเราจะพ่นพิษให้มันฉิบหายจึงจะชอบ แล้วกล่าววจนะประพันธ์คาถาที่หนึ่งว่า

“อิมานิ นํ ททฺทร ตาปยนฺติ
วาจาทุรุตฺตานิ มนุสฺสโลเก”

พี่ทัททระ วาจาที่บุคคลกล่าวชั่วร้ายในมนุสโลกเหล่านี้ ทำให้เราเดือดร้อนใจ ให้ลำบากใจ

"มณฺฑกภกฺขา อุทกนฺตเสวี
อาสีวิสํ มํ อวิสาสปนฺติ"

อ้ายทารกทั้งหลาย เปนชาติมนุษย์ ไม่มีพิษฤทธิ์เดช มันมาบริภาษด่าเรา ซึ่งเปนชาติอสระพิษว่า เที่ยวขบกินเปนภักษา เที่ยวอาศรัยอยู่ในน้ำฉนี้ได้ มหาทัททระผู้พี่ชาย ได้กล่าววจนะประพันธ์สามพระคาถาว่า

"สกา รฏฺฐา ปพฺพาชิโต อณฺฑิ ชนปทํ คโต"

บุคคลถูกขับพ้นชนิยกรรมขับไล่ไปจากแว่นแคว้นเขตรแดนของตน ไปยังชนบทอื่นซึ่งประชมชนในพื้นบ้านพื้นเมืองนั้นไม่รู้จักตน

"มหนฺตํ โกฏฺฐิ กยิราถ ทุรุตฺตานํ นิเธตเว"

ควรปลูกสร้างยุ้งฉางอันใหญ่ เพื่อเก็บถ้อยคำที่บุคคลกล่าวชั่วร้ายไว้ในใจเพียงดังยุ้งฉาง เมื่อเวลาตนมีอำนาจพอแล้วจะได้ทำกิจที่ตนจะพึงทำแก่ถ้อยคำที่บุคคลกล่าวชั่วร้ายนั้น

"ยตฺถ โปสํ น ชานนฺติ ชาติยา วินเยน วา"

ในที่แห่งใด ชนทั้งหลายไม่รู้จักบุรุษย์โดยชาติ ว่าผู้นี้กระยัตริย์ ผู้นี้พราหมณ์ ฤๅโดยวินัยว่า ผู้นี้มีศีล ผู้นี้เปนพหุสูตร

"น ตตฺถ มานํ กยิราถ วสํ อญฺญาตเก ชเน"

เมื่ออยู่ในหมู่ชนอันไม่รู้จักตนแล้ว ไม่ควรทำมานะความถือตนในที่อันนั้น

"วิเทสนาสฺ วสโต ชาตเวทสเมนปี
ขมิตพฺพำ สปญฺเญน อปี ทาสสฺส ตชฺชิตำ"

บุคคลผู้มีปัญญาเสมอด้วยเพลิง เมื่ออยู่ในที่ต่างประเทศแล้ว แม้ชนเช่นทาสมาตะคอกขู่คุกคามก็จำเป็นต้องอด หาควรจะโต้ตอบไม่ นาคสองพี่น้องอยู่ในอุกกะระภูมิ ที่ถ่ายอุจจาระสิ้นสามปีครบกำหนดแล้ว ทัททระนาคราชผู้บิดา ก็ให้เรียกกลับมายังนาคพิภพ ตั้งแต่นั้นมา นาคสองพี่น้องก็เสื่อมสิ้นมานะ สมเด็จพระศาสดาทรงนำซึ่งพระธรรมเทศนาอันนี้มาแสดงแล้ว ทรงประกาศอริยสัจ เมื่อจบอริยสัจลง ภิกษุสันดานดุร้ายนั้น ก็ได้ดำรงในพระอนาคามิผลจุลทัททระนาคราชนั้น สืบขันธประวัติมาเป็นภิกษุสันดานมักโกรธ มหาทัททระนาคราชนั้น สืบขันธประวัติมา เป็นเราผู้ตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า.

จบมหาทัททรชาดก

๕ สี่ลวิมังสชาตก

นตฺถิ โลเก รโห นามาติ อิทำ สตฺถา เชตวเน วิหรนฺโต กิเสสนิคฺคหำ อารพฺภ กเถสิ.

สมเด็จพระศาสดา เมื่อเสด็จประทับสำราญพระอิริยาบถอยู่ในพระวิหารเชตวัน ทรงปรารภอุบายวิธีเครื่องข่มกิเลส ให้เป็นเหตุเบื้องต้น แล้วทรงแสดงผลคืออชาตกเทศนานี้ ซึ่งพระโปราณาจารย์เจ้า หากนิยมปฐมบาทไว้ว่า “นตฺถิ โลเก รโห นาม” เป็นอาทิ ฯ

เรื่องนี้จักมีแจ้งในอัญญาสชาตกเอกาทสนิบาตข้างน่า สังเขปความในชาตกนี้ว่า ภิกษุทั้งหลาย ๕๐๐ อยู่ณะภายในพระเชตวัน ตริกนึกถึงกามในลำดับแห่งมัชฌิมยามแห่งราตรี อันประเพณีพระพุทธเจ้าทั้งหลายแต่โบราณกาลสืบ ๆ มา ย่อมพิจารณาตรวจตราพระภิกษุสงฆ์พุทธสาวกบริสัชทุกทิวาราตรีกาล เพียงดังบุรุษย์มีจักษุข้างเดียว ฤามีบุตรคนเดียว แลจามรีย่อมระวังรักษาจักษุแลบุตรแลขนของตน ๆ ฉะนั้น เพราะฉะนั้นสมเด็จพระโลกนาถบรมศาสดาจารย์ เมื่อทรงพิจารณาตรวจดูภิกษุทั้งหลายณะภายในพระเชตวันด้วยพุทธจักษุญาณ ในราตรีกาลวันนั้น ได้ทอดพระเนตรเห็นภิกษุทั้งหลายตริกนึกถึงกาม เพียงดังโจรเกิดขึ้นณะภายในพระราชนิเวศน์ของสมเด็จพระเจ้าจักรพรรดิฉะนั้น ทรงเบิดพระคันธกุฎีรัสเรียกพระอานนทเถรเจ้ามา ตรัสสั่งว่าดูกรภิกษุอานนท์ท่านจงลาดปูอาศนะลงณะประตูคันธกุฎี แล้วผะเดียงสงฆ์ให้มาประชุมพร้อมกันณะทันใด พระอานนทเถรเจ้ารับพุทธาณัติแล้ว จัดปูพุทธอาศน์แลผะเดียงสงฆ์ให้มาประชุมพร้อมกัน ณะขณะทันใดนั้น สมเด็จพระ

โลกนาถยรมศาสดาจารย์ ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายด้วยศัพทสังฆาหิกพจน์ รวมหมดทั้งสิ้นด้วยกัน ว่าดูกรภิกษุทั้งหลาย โปราณบัณฑิตทั้งหลายมิได้ทำยาปในที่ลับที่กำบัง ในกาลบางทีบางครั้ง ภิกษุทั้งหลายทูลขอให้ทรงแสดงธรรม พระองค์จึงทรงนำเรื่องอดีตมาตรัสเทศนาว่า

“อตีเต พาราณสิยำ พฺรหฺมทตฺเต รชฺชำ กาเรนฺเต” ความว่า ในกาลส่วนอดีตที่ล่วงแล้ว พระเจ้าพรหมทัตได้เสด็จดำรงสิริราชสมบัติในพระนครพาราณสี พระโพธิสัตวเกิดณะตระกูลพราหมณ์ ถึงซึ่งวัยเจริญแล้ว ได้รับเรียนศิลปสาตร์ในสำนักแห่งทิศาปาโมกข์อาจารย์ ได้เปนศิษย์ผู้ใหญ่กว่ามานพทั้งหลาย ๕๐๐ ธิดาของอาจารย์เจริญรุ่งเยาว์วัยมีอยู่ อาจารย์ได้ดำริห์ว่า เราจักทดลองศิลแห่งมานพทั้งหลายเหล่านี้ แล้วจักยกธิดาให้แก่มานพผู้ถึงพร้อมบริบูรณ์แล้วด้วยศิลดำริห์ดังนี้แล้ว จึงเรียกมานพทั้งหลายมาพร้อมกันแล้วกล่าวว่า ดูกรพ่อทั้งหลาย ธิดาของเราเจริญรุ่นเยาว์วัย ควรมีสามีได้แล้ว เราจักทำวิวาหะมงคลแก่ธิดาของเรา ก็แต่เราขัดสนด้วยผ้าแลเครื่องประดับยังหามีไม่ ท่านทั้งหลายจงไปยังตระกูลของตน ๆ เมื่อเวลาหมู่ญาติไม่เห็น ลับตาหมู่ญาติแล้วลักเอาผ้าแลเครื่องประดับนำมาให้แก่เรา เราจักรับแต่ผ้าแลเครื่องประดับที่ท่านลักมาลับตาเจ้าของ ๆ ไม่เห็น เราไม่รับผ้าแลเครื่องประดับที่ท่านลักมาต่อหน้าเจ้าของ ๆ เห็นมานพทั้งหลายรับว่า สาธุดังนี้แล้ว ต่างคนต่างก็ไปยังตระกูลของตน ๆ คอยหาโอกาศเมื่อเวลาหมู่ญาติไม่เห็นลับตาญาติแล้ว ลักเอาผ้าแลเครื่องประดับนำมาให้แก่อาจารย์ อาจารย์เก็บไว้เปนส่วนเปน

แพนกมิให้ปะปนกัน พระโพธิสัตวกลับมาแต่มือเปล่า หาได้สิ่งหนึ่งมาไม่ อาจารย์ไต่ถามว่า ท่านไม่ได้สิ่งหนึ่งมาบ้างฤา พระโพธิสัตวตอบว่า ข้าพเจ้าหาได้สิ่งใดสิ่งหนึ่งมาไม่ อาจารย์ถามว่า เพราะเหตุใดท่านจึงไม่ได้สิ่งใดสิ่งหนึ่งมา พระโพธิสัตวตอบว่า อาจารย์ไม่รับผ้าแลเครื่องประดับที่ลักมาต่อหน้าเจ้าของ ๆ เห็น แม้ข้าพเจ้ามิได้เห็นที่ลับที่กำบังในการทำบาป เพราะเหตุนั้น จึงไม่ได้สิ่งใดสิ่งหนึ่งมาให้แก่อาจารย์ แล้วกล่าวจนะประพันธ์สองพระคาถาว่า

"นตฺถิ โลเก รโห นาม ปาปกมฺมํ ปกุพฺพโต"

อันชื่อว่าที่ลับที่กำบังในโลก ย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้กระทำซึ่งกรรมอันเปนบาป

"ปสฺสนฺติ วนภูตานิ ตํ พาโล มญฺญเต รโห"

ชนทั้งหลายยังแลเห็นต้นไม้ในป่า ชนพาลสันดานไร้ปัญญาสำคัญบาปว่าตนทำในที่ลับที่กำบัง ไม่มีใครเห็นฉนี้ได้

"อหํ รโห น ปสฺสามิ สุณฺณํ วาปี น วิชฺชติ"

ข้าพเจ้าไม่เห็นที่ลับที่ปกปิดกำบังบาป เพราะว่าอันสถานที่จะว่างไปจากหมู่สัตวย่อมไม่มี

"ยตฺถ สุณฺณํ น ปสฺสามิ อสุณฺณํ โหติ ตํ มยา"

ในที่แห่งใดว่างจากหมู่สัตวณะกาลบางครั้งบางที แต่ถึงอย่างไรก็ดี ที่แห่งนั้นไม่ว่างไปจากตัวข้าพเจ้า

อาจารย์เลื่อมใสในพระโพธิสัตว จึงกล่าวว่า ดูกรพ่อ ทรัพย์ในเรือนของเราก็มี ใช่จะไม่มีก็หาไม่ ก็แต่เราจะใคร่ยกธิดาให้แก่มานพผู้ถึงพร้อมบริบูรณ์แล้วด้วยศีล ธิดาของเราสมควรแก่ท่านผู้เดียว ไม่

สมควรแก่มานพทั้งหลาย แล้วประดับดิดายกให้แก่พระโพธิสัตว แล้วให้มานพทั้งหลายนำผ้าแลเครื่องประดับกลับไปยังตระกูลของตน ๆ

สมเด็จพระทศพลพุทธเจ้า เมื่อเวลาพระองค์ได้ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ เปนพระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ตรัสวจะนะประพันธ์อิกสองพระคาถา ระบุชื่อมานพผู้ใหญ่ทั้งหก หาระบุชื่อมานพอันเศษไม่ว่า

“ทุชฺชจฺโจ จ อชจฺโจ จ นนฺโท จ สุขวจฺฉโก
วชฺโฌ อทฺทุวสี๋โล จ เต ธมฺมํ ชหุมตฺถิกา”

ความว่า มานพผู้ใหญ่ทั้งหลายหก คือ ทุชฺชจฺโจ ๑ อุชจฺโจ ๑ นนฺโท ๑ สุขวจฺฉโก ๑ วชฺโฌ ๑ อทฺทุวสี๋โล ๑ กับมานพอันเศษมิได้มีความต้องการด้วยสัตริมละธรรมสภาคคือลาภสกิเสีย เพราะโทษที่ตนเปนคนทศิล

“พฺราหฺมโณ จ กถํ ชเห สพฺพธมฺมา น ปารคู
โย ธมฺมํ อนุปาเลติ ธีติมา สจฺจนิกฺกโม”

ส่วนพราหมณ์มานพนอกนี้ บัลลุฝ่งแห่งสรรพธรรมทั้งปวง มิเพียรมั่นโดยจริงโดยแท้ ตามเลี้ยงรักษาธรรมคือศีลของตน ไฉนจักมละลาภสกินั้นเล่า สมเด็จพระศาสดา ทรงนำมาซึ่งพระธรรมเทศนานี้แล้วทรงประกาศอริยสัจ ตรัสประชุมชาดก เมื่อจบอริยสัจเทศนาลง ภิกษุ ๕๐๐ ก็ได้ดำรงในพระอรหัตตผล ทิศาปาโมกขอาจารย์ในกาลนั้น สืบขันธประวัติมาเปนพระสาริบุตร มานพผู้เปนยัญทิตในกาลนั้น สืบขันธประวัติมาเปนเราผู้ตถาคต ซึ่งได้แสดงชาดกแก่ท่านทั้งหลาย.

จบสี่ลวิมังสชาดก

๖ สุชาตชาดก

กึ อณฺฑกา อิเม เทวาติ อิทำ สตฺถา เชตวเน วิหรนฺโต มลฺลิกำ เทวึ อารพฺภ กเถสิ.

สมเด็จพระศาสดา เมื่อเสด็จประทับสำราญพระอิริยาบถอยู่ในพระวิหารเชตวัน ทรงปรารภพระนางมัลลิกาเทวี ให้เป็นเหตุเบื้องต้นแล้วตรัสแสดงผลคือชาดกเทศนานี้ ซึ่งโปราณาจารย์เจ้า หากนิยมปฐมบาทไว้ว่า “กึ อณฺฑกา อิเม เทว” เป็นอาทิ ฯ ดังได้สดับมาวันหนึ่งพระเจ้าปเสนทิโกศลราชกับพระนางมัลลิกาเทวี เกิดวิวาทบาดหมางกันด้วยเหตุอันใดอันหนึ่ง พระนางมัลลิกาเทวีได้ทรงพระดำริห์ว่า สมเด็จพระมหามุนีบรมสุคตเจ้า เห็นจะไม่ทรงทราบความที่เรากับพระมหากระษัตริย์เกิดวิวาทบาดหมางกัน สมเด็จพระศาสดาจารย์ทรงทราบณะขณะทันใดนั้น ทรงดำริห์จะสมานสามัคคีให้พระราชากับพระเทวีพร้อมเพรียงกัน ครั้นรุ่งขึ้นเวลาปุพพัณหสมัยตอนเช้า ทรงผลัดอันตรวาสกเคียนคาดกายพันธคลุมสุคตมหาบังสุกุลจีวร พระกรทรงบาตรเสด็จมัยพุทธบริกขาร พร้อมด้วยพระสงฆ์ ๕๐๐ เป็นพุทธบริวาร เสด็จเข้าไปในพระนครสาวัตถี ถึงประตูพระราชนิเวศน์ สมเด็จพระมหากระษัตริย์ทรงรับบาตรของพระตถาคตเจ้า เชิญเสด็จให้ประเวศน์ณะภายในพระราชวัง ให้ทรงประทับณะพุทธอาศน์แล้ว ทรงถวายน้ำทักษิโณทกแก่พระภิกษุสงฆ์ มีองค์พระพุทธเจ้าเป็นประธาน แล้วทรงน้อมนำขัชชโภชาหารเข้าไปเพื่อทรงอังคาส สมเด็จพระศาสดาทรงยังบาตรเสร็จด้วยพระหัตถ์ ตรัสถามหาถึงนางมัลลิกาเทวี พระเจ้าปเสนทิโกศล

ราชกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์จะประโยชน์อะไรด้วย
นางมัลลิกาเทวี อันมัวเมานักด้วยอิศริยยศ สมเด็จพระมหามุนิบรม
สุคตเจ้า ตรัสประทานพุทธโอวาทว่า ดูกรพระมหาราชเจ้า ซึ่งพระองค์
ทรงชมเชยนางมัลลิกาเทวีไว้ในที่เปนอรรคมเหษีแล้ว และไม่อดทน
ข้อผิดพลั้ง ซึ่งพระนางล่วงละเมิดในพระองค์นั้นหาควรไม่ สมเด็จ
พระมหากระษัตริย์ได้ทรงสดับพุทธโอวาทแล้ว รับสั่งให้หานางมัลลิกา
เทวีมา นางมัลลิกาทรงอังคาสพระสงฆ์ มีองค์พระพุทธเจ้าเปนประธาน
ครั้นเสร็จภัตตกิจแล้ว ทรงแสดงอานิสงส์แห่งสามัคคี ให้พระราชากับ
พระเทวีพร้อมเพรียงกันแล้วเสด็จกลับวิหารเชตวัน ครั้นมาภายหลัง
วันหนึ่งภิกษุทั้งหลาย ประชุมกันณะโรงธรรมสภา ได้เจรจากถาเรื่องนี้
แก่กันว่า ดูกรท่านผู้มีอายทั้งหลาย สมเด็จพระศาสดาทรงสมาน
สามัคคี ให้พระเจ้าปเสนทิโกศลราชกับพระนางมัลลิกาเทวี พร้อม
เพรียงกันด้วยพุทธโอวาทครั้งเดียวเท่านั้น สมเด็จพระศาสดาเสด็จพุทธ
ดำเนิรมายังโรงธรรมสภา ทรงประทับณะพุทธอาศน์แล้ว ตรัสถาม
ภิกษุบริสัชชิ์นว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายเจรจาด้วยกถา
อะไรกัน ภิกษุทั้งหลายก็กราบทูลกถาตามที่ตนได้เจรจากันนั้นให้ทรง
ทราบ พระองค์จึงตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ใช่เราผู้ตถาคตสมาน
สามัคคี ให้พระราชากับพระเทวีพร้อมเพรียงกัน แม้แต่ในกาลบัดนี้
ก็หาไม่ เราผู้ตถาคตได้สมานสามัคคี ให้พระราชากับพระเทวีพร้อม
เพรียงกันมา แม้แต่กาลปางก่อนโนน ตรัสดังนี้แล้ว ทรงนำเรื่อง
อดีตมาตรัสเทศนาว่า

"อตีเต พาราณสิยํ พฺรหฺมทตฺเต รชฺชํ กาเรนฺเต"

ในกาลส่วนอดีตที่ล่วงแล้ว พระเจ้าพรหมทัตได้ดำรงสิริราชสมบัติในพระนครพาราณสี พระโพธิสัตวเปนอำมาตย์สั่งสอนอัตถธรรมแก่สมเด็จพระมหากระษัตริย์นั้น ครั้นมาวันหนึ่งสมเด็จพระมหากระษัตริย์เผยช่องพระแกลทอดพระเนตรดูหน้าพระลาน ในขณะนั้นธิดาแห่งคฤหบดีผลเรือนคนหนึ่ง ชื่อนางสุชาดา มีรูปงามตั้งอยู่ในปฐมวัย ยกกระเช้าแห่งผลพุดซาขึ้นตั้งณะที่สะ ร้องขายพุดซาไปโดยหน้าพระลาน สมเด็จพระมหากระษัตริย์ได้ทรงสดับเสียงแห่งหญิงนั้น มีพระราชหฤทัยปฏิพัทธ์ แลทรงทราบว่า ยังไม่เปนปชาบดีภรรยาของผู้ใด จึงรับสั่งให้หาหญิงนั้นมา ทรงตั้งไว้ในตำแหน่งที่เปนอรรคมเหษี แลพระราชทานอิศริยยศเปนอันมาก พระนางสุชาดาเทวีนั้น เปนที่รักเปนที่พึงพอพระราชหฤทัยของสมเด็จพระมหากระษัตริย์ยิ่งนัก ครั้นมาวันหนึ่งสมเด็จพระมหากระษัตริย์ทรงประทับเสวยผลพุดซาอยู่ พระนางสุชาดาอรรคมเหษี ได้ตรัสวจนะประพันธ์พระคาถาที่หนึ่ง ทูลถามพระราชสามีว่า

"กึ อณฺฑกา อิเม เทว นิกฺขิตฺตา กสปลฺลเล
อุปโลหิตกา วคฺคู ตํ เม อกฺขาหิ ปุจฺฉิโต"

ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพยดา ผลทั้งหลายเหล่านี้ชื่อผลอะไร สัณฐานกลม ๆ สีแดง ๆ วางอยู่ณะขานทอง ข้าพระองค์ทูลถาม ขอพระองค์จงตรัสบอกนามแห่งผลนั้น ประทานแก่ข้าพระองค์ณะบัดนี้ พระเจ้าพาราณสีทรงพระพิโรธตรัสบริภาษด่าว่า อีแม่ค้าธิดาคฤหบดี

พลเรือน มาได้ยศศักดิ์ขึ้นเท่านั้น หารู้จักผลพุดซา ซึ่งตนได้เคย อาศรัยเลี้ยงชีพมาแต่กาลก่อนนั้นไม่ ตรัสดังนี้แล้วจึงได้ตรัสวจนะประพันธ์สองพระคาถาว่า

“ยานิ ปุเร ตุวํ เทวิ ภณฺฑูนนฺตกวาสินี
อุจฺจงฺคหตฺถา ปจินาสิ ตสฺส เต โกลิยํ ผลิ”

ณะกาลก่อน เจ้ามีสีสะโล้น นุ่งผ้าเก่าถือขอเหนี่ยวกิ่งลงมาเลือกเก็บผลใดใส่ในพก . ผลที่เราเคี้ยวบริโภคณะบัดนี้นั้น ก็เช่นผลพุดซา ซึ่งเจ้าได้อาศรัยเลี้ยงชีพมาแต่เดิม เจ้าหารู้จักไม่ เพราะมัวเมาไปด้วยอิศริยยศ

“อุฑยฺหเต น รมติ โภคา วิปฺปชหนฺติ ตํ”

หญิงไม่มีสิริเมื่อมาอยู่ในราชตระกูล ย่อมเร่าร้อนไม่นิยมยินดีราชสมบัติทั้งหลายย่อมละทิ้งหญิงไม่มีสิรินั้นเสีย

“ตตฺเถว ตํ ปติเนถ ยตฺถ โกลํ ปจิสฺสติ”

หญิงนี้เที่ยวเก็บผลพุดซาขายเลี้ยงชีวิตรอยู่ณะที่แห่งใด ให้หญิงนั้นกลับไปอยู่ในที่แห่งนั้น

พระโพธิสัตวได้ดำริห์ว่า ยกเราเสียแล้วผู้อื่นไม่สามารถจะสมานสามัคคี ให้พระราชากับพระเทวีพร้อมเพรียงกัน เราจักกราบทูลสมเด็จพระมหากระษัตริย์ ไม่ให้ทรงขับพระเทวีนี้ได้ ดำริห์ดังนี้แล้ว จึงได้กล่าววจนะประพันธ์ที่สี่ว่า

“โหนฺติ เหเต มหาราช อิทฺธิปตฺตาย นาริยา”

ข้าแต่พระมหาราชเจ้า อันโทษแห่งความประมาทนี้ ย่อมมีอยู่แก่นางนารีอันมัวเมาแล้วด้วยอิศริยยศโดยธรรมดา

"ขม เทว สุชาตาย มาสุสากชฺณ รเถสภ"

ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐกว่าเสนารถ ขอพระองค์จงอดอย่าทรงพระพิโรธแก่พระนางสุชาดาเทวีเลย สมเด็จพระมหากระษัตริย์ทรงอดข้อผิดพลั้งของพระนางเทวีด้วยถ้อยคำแห่งอำมาตย์นั้น แล้วทรงตั้งไว้ในที่เป็นอรรคมเหษีตามเดิม ตั้งแต่นั้นมา พระราชากับพระเทวีทั้งสองก็อยู่สมัคสังวาศพร้อมเพรียงกัน สมเด็จพระศาสดาทรงนำมาซึ่งพระธรรมเทศนานี้แล้ว ตรัสประชุมชาดกลงในท้ายที่สุด พระเจ้าพาราณสีในกาลนั้น สืบขันธประวัติมาเป็นพระเจ้าโกศลราช พระนางสุชาดาเทวีในกาลนั้น สืบขันธประวัติมาเป็นพระนางมัลลิกาเทวี อำมาตย์ในกาลนั้น สืบขันธประวัติมาเป็นเราผู้ตถาคต ซึ่งได้แสดงชาดกนี้แก่ท่านทั้งหลาย

จบสุชาตชาดก

๗ ปลาสชาดก

อเจตนำ พฺราหฺมณ อสุณนฺตนฺติ อิทำ สตฺถา ปรินิพฺพานมญฺเจ นิปนฺโน อานนฺทตฺเถรำ อารพฺภ กเถสิ.

สมเด็จพระศาสดา เสด็จบรรจงมณะพระแท่นปรินิพพานมัญจกอาศน์ ทรงปรารภพระอานนทเถรเจ้า ให้เปนเหตุเบื้องต้น แล้วทรงแสดงผลคือชาดกเทศนานี้ ซึ่งพระโปราณาจารย์เจ้าหากนิยมปฐมบาทไว้ว่า “อเจตนำ พฺราหฺมณ อสุณนฺตำ” เปนอาทิ ฯ

ความสังเขปว่าพระอานนทเถรเจ้าผู้มีอายุ ได้ทราบว่าสมเด็จพระศาสดา จักเสด็จดับขันธปรินิพพาน ณะเวลาปัจจุสมัยใกล้ย่ำรุ่งราตรีวันนี้ จึงดำริห์ว่าตัวเรายังเปนเสขบุคคลภูมิพระโสดาบัน ยังมีกิจที่จำเปนจะต้องทำต่อไปอยู่ พระยมครก็จักเสด็จดับขันธปรินิพพานล่วงไปเสียก่อน ก็กิจบำรุงปรนนิบัติสมเด็จพระโลกนาถ ซึ่งเราได้รับทำมาตลอด ๔๕ พรรษานี้ จักเปนกิจปราศจากผลเสียแล้ว พระอานนทเถรเจ้าไม่สามารถจะอดทนกลั้นความโศกได้ ก็ออกมาณะภายนอกเหนี่ยวกลอนประตูยืนร้องไห้อยู่ สมเด็จพระสัพพัญญูพุทธเจ้า ทอดพระเนตรไม่เห็นพระอานนท์ จึงตรัสถามทรงทราบเนื้อความนั้นแล้วรับสั่งให้หาพระอานนท์มา ตรัสประทานพุทธโอวาทว่า ดูกรภิกษุอานนท์ท่านมีกศลได้สร้างสมอบรมมา จงประกอบความเพียรไปเถิด ในไม่ช้าไม่นานนัก ท่านก็จักได้บัลลุพระอรหัตต์เปนพระอรหันต์พุทธสาวกองค์หนึ่ง ท่านอย่าคิดโทมนัสเศร้าเสียหฤทัย กิจบำรุงปรนนิบัติซึ่งท่านได้รับทำแก่เราผู้ตถาคตในบัดนี้ จักเปนกิจไร้ผลไป เพราะเหตุ

อะไร ก็บุคคลใดได้รับบำรุงปรนนิบัติเรา เมื่อคราวยังประกอบไปด้วย กิเลสมีราคะเปนต้น กิจปรนนิบัติของบุคคลนั้น ก็ยังประกอบไปด้วย ผล แล้วทรงนำเรื่องอดีตมาตรัสเทศนาว่า

"อตีเต พาราณสิยำ พฺรหฺมทตฺเต รชฺชำ กาเรนฺเต" ในกาล ส่วนอดีตที่ล่วงแล้ว พระเจ้าพรหมทัต ได้ดำรงสิริราชสมบัติในพระ นครพาราณสี พระโพธิสัตวเปนรุกขเทพยดาสิงอาศรัยอยู่ณต้นไม้ใกล้ เมืองพาราณสี ณกาลนั้นชนชาวพระนครพาราณสีทั้งหลาย นับถือ เทวดาพลี ได้ประกอบวิธีพลีกรรมเส้นสรวงเทพยดาเปนนิจ มิได้ ว่างเว้นวันเวลา ครั้งนั้นพราหมณ์ยากจนคนหนึ่ง คิดจะทำพลีกรรม สรวงเส้นเทพยดาองค์หนึ่ง จึงชำระแผ้วถางพื้นใต้แห่งต้นไม้ใหญ่ ต้นหนึ่ง ให้หมดจดสอาดปราศจากหญ้า นำทรายมาเกลี่ยพื้นให้เสมอ ปักราชวัตรฉัตรธงรอบต้นไม้นั้นแล้ว เจิมด้วยของหอมให้เปนรอยนิ้วมือ ห้า จุดเทียนธูปบูชาแล้วเปล่งวาจาว่า ท่านจงนอนให้เปนศุขสบายเถิด แล้วทำประทักษิณต้นไม้นั้น สิ้นตติยวารแล้วหลีกไป ครั้นรุ่งขึ้นเปน วันหน้าเวลาเช้า พราหมณ์ออกมาถามถึงศุขไสยยาศน์ ได้ประพฤติ โดยนัยนี้ เสมอเปนนิจมามิได้ขาด เทพยดาจึงดำริห์ว่า พราหมณ์ ผู้นี้มาบำรุงปรนนิบัติเรา ด้วยความอุสาหะอันใหญ่ เราจักทดลอง ดให้รู้แน่โดยประจักษ์ พราหมณ์มาบำรุงปรนนิบัติเราด้วยเหตุอันใด เราจักให้เหตุนั้นสำเร็จแก่พราหมณ์ตามความประสงค์ ดำริห์ดังนั้นแล้ว เมื่อพรามณ์นั้นออกมาแผ้วกวาดภายใต้ต้นไม้ จึงนิรมิตรเพศเปน พราหมณ์แก่มายืนอยู่ณที่ใกล้ ได้กล่าววจนะประพันธ์เปนประถมว่า

"อเจตนำ พฺราหฺมณ อสุณนฺตำ
ชาโน อชานนฺตำ อิมำ ปลาสำ"

ดูกรพราหมณ์ เมื่อท่านก็รู้อยู่ว่า ต้นทองกวาวนี้ไม่มีเจตนาความคิดอ่าน ไม่มีโสตร ไม่รู้จักเหตุการณ์ดีแลชั่ว

"อารทฺธวิริโย ธุวำ อปฺปมตฺโต
สุขเสยฺยำ ปจฺฉสิ กิสฺส เหตุ"

ท่านมาปรารภเริ่มความเพียรมิได้ประมาท มาถามถึงศุขไสยยาศน์เสมอเปนนิจมิได้ว่างเว้นวัน เพราะเหตุอะไร

พราหมณ์ได้สดับจึงได้กล่าววจนะประพันธ์คาถาที่สองว่า

"ทูเร สุโต เจว พฺรหา จ รุกฺโข
เทเส ฐิโต ภตนิวาสรโป"

เราคาดหมายว่า ไม้ใหญ่อันเล่าลือปรากฏไปในที่ไกล แลตั้งอยู่ในประเทศอันสูง ชรอยจักเปนที่สิงอาศรัยแห่งเทพยดาผู้มีศักดานุภาพมากแน่ โดยไม่สงสัย

"ตสฺมา นมสฺสามิ อิมำ ปลาสำ
เย เจตฺถ ภูตา จ ธนสฺส เหตุ"

เพราะฉนั้น เราจึงมานมัสการบูชาต้นทองกวาวนี้ ทั้งเทพยเจ้าอันสิงอาศรัยอยู่ในต้นไม้นี้ด้วย เพราะเหตแห่งทรัพย์

เทพยดาได้สดับเกิดความเลื่อมใสในพราหมณ์ ได้กล่าวปฏิญญาณตนว่า ดูกรพราหมณ์ เราเปนเทพยดาสิงอาศรัยอยู่ในต้นไม้นี้ ท่าน

อย่าวิตกเราจะยกทรัพย์ให้แก่ท่าน แล้วขึ้นประดิษฐานในอากาศ ได้กล่าวจนะประพันธ์สองพระคาถาว่า

"โส เต กริสฺสามิ ยถานุภาวิ
กตญฺญุตำ พฺราหฺมณ เปกฺขมาโน"

ดูกรพราหมณ์ เราเพ่งความกตัญญูรู้จักคุณที่ท่านมาบำรุงปรนนิบัติเรา เราจักทำทดแทนสนองคุณท่านตามสมควรแก่อานุภาพของเรา

"กถำ หิ อาคมฺม สตำ สกาเส
โมฆา เต อสฺส ปริผนฺทิตานิ"

ความดิ้นรนด้วยสามารถมาชำระแผ้วกวาดภายใต้ต้นไม้นี้ ให้หมดจดสอาดส่วนกาย แลออกมาถามถึงศขไสยยาศน์เปนนิจส่วนวาจามาถึงสำนักสัปปุรุษย์ผู้มีสันดานระงับเช่นเราแล้ว ไฉนจักเปล่าไปจากประโยชน์เล่า มาเถิดพราหมณ์ มาเราจักบอกให้แก่ท่าน

"โย ติณฺหทุรุกฺขสฺส ปโร มิลกฺโข
ปริวาริโต ปปุพฺพยญฺโญ อุฬาโร
ตสฺเสว มูลสฺมิ นิธิ นิธโต"

ต้นเลียบใหญ่ตั้งอยู่ณะเบื้องหน้าแห่งต้นมะพลับ เปนที่ปูชายัญแต่เดิมมา ภายใต้ต้นเลียบนั้นมีขุมทรัพย์อยู่รอบต้น

"อทายาโท คจฺฉ นำ อุทฺธราหิ"

บัดนี้ไม่มีบุคคลเปนทายาทเจ้าของ ท่านจงไปเถิด ไปขุดทรัพย์นั้นขึ้นใช้สรอยตามความปราถนาแล้วกลับกล่าวว่า ดูกรพราหมณ์ เมื่อ

ท่านจะขุดทรัพย์นั้นขึ้นนำไปก็จะเปนความลำบากแก่ท่าน เราจักนำทรัพย์นั้นไปยังเรือนของท่าน ให้ท่านบริโภคใช้สรอยทรัพย์แล้วบริจาคทานรักษาศีลตลอดที่สุดชีวิตรเถิด ครั้นให้โอวาทแก่พราหมณ์ดังนี้แล้ว จึงบันดาลด้วยเทวานุภาพให้ทรัพย์นั้นมาประดิษฐานในเรือนแห่งพราหมณ์ สมเด็จพระโลกนาถบรมศาสดาจารย์ ทรงนำมาซึ่งพระธรรมเทศนาอันนี้แล้ว ตรัสประชุมชาดกลงในท้ายที่สุด พราหมณ์ในกาลนั้น สืบขันธประวัติมา เปนพระอานนทเถรเจ้า รุกขเทพยดาในกาลนั้น สืบขันธประวัติมา เปนเราผู้ตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า

จบปลาสชาดก

๙ ฉวสกุณชาดก

อกรมฺหาว เต กิจฺจนฺติ อิทำ สตฺถา เวฬุวเน วิหรนฺโต เทวทตฺตสฺส อกตญฺญุต อารพฺภ กเถสิ.

สมเด็จพระศาสดา เมื่อเสด็จประทับสำราญพระอิริยาบถอยู่ในพระวิหารเวฬุวัน ทรงปรารภความที่พระเทวทัตเปนอกตัญญู ไม่รู้จักคุณอันบุคคลอื่นทำแก่ตนให้เปนเหตุเบื้องต้น แล้วตรัสแสดงผลคือชาดกเทศนานี้ ซึ่งพระโปราณาจารย์เจ้าหากนิยมปฐมบาทไว้ว่า “**อกรมฺหาว เต กิจฺจ**” เปนอาทิ ฯ สมเด็จพระศาสดาได้ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย มิใช่ภิกษุเทวทัตต์เปนอกตัญญูแต่บัดนี้ เธอเปนอกตัญญูมาแม้ในกาลก่อนแล้ว ครั้นตรัสดังนี้แล้วทรงนำเรื่องอดีตมาตรัสเทศนาว่า

“อตีเต พาราณสิยำ พฺรหฺมทตฺเต รชฺช กาเรนฺเต” ในกาลส่วนอดีตที่ล่วงไปแล้ว พระเจ้าพรหมทัตต์ได้ดำรงสิริราชสมบัติในพระนครพาราณสี พระโพธิสัตวเกิดในกำเนิดแห่งนกหัวขวาน นัยหนึ่งว่านกกระไนย อาศรัยอยู่ในประเทศแห่งป่าหิมวันต์ ครั้งนั้นราชสีห์ตัวหนึ่งจับสัตวบริโภคมังสะเปนภักษา กระดูกข้องติดอยู่ในลำคอพ้นวิสัยที่จะนำออกได้โดยกำลังของตนจนคอบวมไม่รับอาหารได้ เสวยทุกขเวทนาแสนสาหัส ครั้งนั้นนกหัวขวานเที่ยวแสวงหาภักษามาพบราชสีห์เสวยทุกข์ทนความลำบากอย่างนั้น จึงไต่ถามทราบความแล้ว จึงกล่าวว่า ดูกรสหายเราจะรับนำกระดูกออกให้แก่ท่านได้ ก็แต่เรากลัวไม่กล้าเข้าไปสู่ปากของท่านได้ ท่านจะเคี้ยวบริโภคเราเปนภักษา ราชสีห์จึงตอบว่า ดูกรสหาย ท่านอย่ากลัวอย่าหวั่น เราไม่เคี้ยวบริโภคท่านเปน

ภักษา ท่านจงให้ชีวิตรแก่เราเถิด นกหัวขวานรับว่าสาธุแล้วให้ราชสีห์นอนตะแคงลงโดยข้าง ๆ หนึ่ง จึงดำริห์ว่าใครจะล่วงรู้ได้ว่าราชสีห์จักทำอันตรายแก่เราฤาไม่ทำอันตรายแก่เรา จึงเอาไม้ค้ำปากราชสีห์ไว้มิให้หุบปากลงได้ แล้วเข้าไปสู่ปากจิกที่สุดของกระดูกทั้งสองข้าง ติประหารให้หลุด แล้วออกมาจากปากแห่งราชสีห์จิกตีที่สุดไม้ข้างโน้นข้างนี้ให้หลุดออก แล้วบินขึ้นไปจับอยู่ณกิ่งไม้ ราชสีห์ก็พ้นชีวิตันตรายณะขณะทันใดนั้น ครั้นสิ้นมาภายหน้าราชสีห์จับกระบือป่าได้ตัวหนึ่งเคี้ยวบริโภคมังสะเปนภักษาอยู่ นกหัวขวานคิดจะลองใจราชสีห์จึงได้กล่าววจนะประพันธ์พระคาถาเปนประถมว่า

“อกรมฺหาว เต กิจฺจํ ยํ พลํ อหุวมฺหเส
มิคราช นโม ตฺยตฺถุ อปี กิญฺจิ ลภามเส”

แน่มฤคราชซึ่งเปนชาติสัตวมีอำนาจในป่าเราขอนมัสการท่าน เราได้ช่วยทำกิจอันหนึ่งให้แก่ท่านด้วยกำลังของเรา จนกิจนั้นสำเร็จได้โดยสวัสดิ บัดนี้ขอให้เราได้บริโภคมังสะของท่านบ้าง ราชสีห์ได้กล่าววจนะประพันธ์พระคาถาที่สองว่า

“มม โลหิตภกฺขสฺส นิจฺจํ ลุทฺธานิ กุพฺพโต
ทนฺตนฺตรคโต สนฺโต ตํ พหุ์ ยมฺปี ชีวสิ”

มังสะติดอยู่ณะรหว่างเขี้ยวของเราซึ่งมีโลหิตเปนภักษาทำกรรมอันอยาบช้าอยู่เปนนิจ ก็เพียงพอเปนเครื่องเลี้ยงชีวิตรของท่านได้ ไม่ต้องให้มังสะก้อนใหญ่ก้อนโตอะไรนัก ให้ท่านจงมาบริโภคเปนภักษาเถิด

นกหัวขวานได้ฟังถ้อยคำของราชสีห์ไม่เปนที่พอใจของตน จึงได้กล่าววจนะประพันธ์สองพระคาถา ติโทษราชสีห์ว่าเปนคนอกตัญญู ไม่รู้จักคุณอันบุคคลทำไว้แก่ตน แลไม่ทำคุณอะไรหน่อยหนึ่งไว้แก่ใคร ๆ แลไม่ตอบแทนสนองคุณอันบุคคลทำไว้แล้วแก่ตน กตัญญุตาสัมมาปฏิบัติไม่มีอยู่ในสันดานแห่งผู้ใด การเสพคบหาสมาคมกับผู้นั้น เปนอันปราศจากผลไม่ให้สำเร็จประโยชน์แก่คนผู้คบหา บุคคลไม่ได้เครื่องตอบแทนแต่มิตรด้วยคุณที่ตนทำต่อหน้าบุคคลใด ก็ควรหลีกไปเสียจากบุคคลนั้น ไม่ควรสมาคมคบหากับบุคคลนั้นต่อไป

สมเด็จพระศาสดาทรงนำมาซึ่งพระธรรมเทสนาอันนี้แล้ว ตรัสประชุมชาดกลงในท้ายที่สุด ราชสีห์ในอดีตกาลสืบขันธประวัติมาเปนภิกษุเทวทัตในบัดนี้ นกหัวขวานในอดีตกาล สืบขันธประวัติมาเปนเราผู้ตถาคตในบัดนี้

จบฉวสกุณชาดก

๙ ฉวกชาตก

สพฺพำ อิทญฺจ ปริกตนฺติ อิทำ สตฺถา เชตวเน วิหรนฺโต ฉพฺพคฺคิเย ภิกฺขู อารพฺภ กเถสิ.

สมเด็จพระศาสดา เมื่อเสด็จประทับสำราญพระอิริยาบถอยู่ในพระวิหารเชตวัน ทรงปรารภภิกษุฉัพพัคคีย์ ให้เป็นเหตุเบื้องต้น แล้วทรงแสดงผลคือชาดกเทศนานี้ ซึ่งพระโปราณาจารย์เจ้าหากนิยมปฐมบาทไว้ว่า “สพฺพำ อิทญฺจ ปริกตำ” เป็นอาทิ ฯ เรื่องภิกษุฉัพพัคคีย์นี้มาแล้วในพระวินัยโดยพิศดาร ในที่นี้เป็นความย่อว่า สมเด็จพระศาสดารับสั่งให้หาภิกษุฉัพพัคคีย์มาตรัสถามว่า ท่านทั้งหลายนั่งณะอาศนะอันต่ำแสดงธรรมแก่บุคคลอันนั่งณะอาศนะอันสูงจริงฤา ภิกษุฉัพพัคคีย์ก็กราบทูลรับสารภาพ พระองค์ก็ตรัสติเตียนโดยเอนกปริยายว่า ซึ่งท่านทั้งหลายไม่เคารพต่อธรรมของเราผู้ตถาคตหาควรไม่ แม้โปราณกบัณฑิตทั้งหลายยังติเตียนบุคคลผู้นั่งณะอาศนะต่ำ บอกมนต์ซึ่งเป็นลัทธิภายนอกพระพุทธสาสนาแก่บุคคลผู้นั่งณะอาศนะอันสูง แล้วทรงนำเรื่องอดีตมาตรัสเทศนาว่า

“อตีเต พาราณสิยำ พฺรหฺมทตฺเต รชฺชำ กาเรนฺเต” ในอดีตกาลพระเจ้าพรหมทัตได้ดำรงสิริราชสมบัติในพระนครพาราณสี พระโพธิสัตวเกิดในกำเนิดแห่งคนจัณฑาล ถึงซึ่งวัยเจริญแล้ว ได้ประกอบการงานเครื่องเลี้ยงชีพรวบรวมทรัพย์เก็บไว้ จนมั่งคั่งตั้งตัวได้ ปชาบดีของบุรุษจัณฑาลนั้น มีครรภ์อยากจะกินผลมะม่วง จึงบอกความปรารถนาของตนแก่บุรุษจัณฑาล บุรุษจัณฑาลจึงตอบว่า ในฤดูนี้ผลมะม่วง

ไม่มี เราจะหาผลอื่นซึ่งมีรสอันเปรี้ยวเหมือนกันมาให้แก่เจ้า ภรรยาไม่ยินยอมแลกล่าวว่า เมื่อได้กินผลมะม่วงก็จักดำรงชีพอยู่ เมื่อไม่ได้กินผลมะม่วงก็จักตายในที่นี้ บุรุษย์จัณฑาลมีจิตรปฏิพัทธ์ในปชาบดีภริยาจำปรนนิบัติให้ต้องตามอัธยาสัย์ แลได้ทราบข่าวว่า มะม่วงในพระราชอุทยานของพระเจ้าพาราณสี มีผลเปนนิจทุกฤดูกาลมิได้ว่างเว้นสักฤดูหนึ่ง ครั้นเวลาราตรีจึงลอยไปยังสวนหลวง ขึ้นต้นมะม่วงค้นหาผลจนราตรีสว่าง บุรุษย์จัณฑาลจึงดำริห์ว่า ถ้าเราจักลงไปจากต้นมะม่วงในเวลานี้ไซ้ คนผู้เฝ้าสวนทั้งหลายก็จักจับเราว่าเปนโจรลักผลมะม่วง เราจักลอยหนีไปในเวลากลางคืน ดำริห์ดังนี้แล้วก็นั่งแอบอยู่ณะค่าคบมะม่วงนั้น ณะกาลนั้น พระเจ้าพาราณสีจะทรงเรียนมนต์ในสำนักแห่งพราหมณ์ปุโรหิต จึงเสด็จไปยังสวนอุทยานทรงประทับราชอาศน์อันสูงภายใต้ต้นมะม่วง ให้พราหมณ์ปุโรหิตนั่งณะอาศนะอันต่ำแล้วทรงเรียนซึ่งมนต์ บุรุษย์จัณฑาลจึงดำริห์ว่า สมเด็จพระมหากระษัตริย์นี้ไม่ทรงเคารพต่อธรรม ตนทรงประทับณะราชอาศน์อันสูงทรงรับเรียนซึ่งมนต์ พราหมณ์ปุโรหิตผู้อาจารย์นี้ก็ไม่เคารพต่อธรรมตนนั่งอยู่ณะอาศนะอันต่ำแล้วบอกมนต์แก่พระมหากระษัตริย์ แม้ตัวเรานี้เล่าก็ไม่เคารพต่อธรรม ลอยเปนโจรมาลักผลมะม่วงด้วยความรักในมาตุคามเปนเหตุ ดำริห์ดังนี้แล้วบุรุษย์จัณฑาลก็ลงมาจากต้นมะม่วงกราบทูลแก่องค์พระมหากระษัตริย์ว่า ข้าพระองค์ฉิบหายแล้ว พระราชสมภารเข้าก็เปนคนหลง พราหมณ์ปุโรหิตผู้อาจารย์ก็เปนคนตายเสียแล้ว สมเด็จพระมหากระษัตริย์ตรัสถามถึงเหตุการณ์ บุรุษย์จัณฑาลจึงได้กล่าววจนะประพันธ์พระคาถาเปนปฐมว่า

"สพฺพํ อิทญฺจ ปริกตํ อุโภ ธมฺมํ น ปสฺสเร
อุโภ ปกติยา จุตา โย จายํ มนฺตชฺฌาปยติ,
โย จ มนฺตํ อธายติ."

กิจทั้งปวงซึ่งเราทั้งหลายได้เลมิดทำครั้งนี้ เปนกิจลามกไม่ประกอบไปด้วยธรรม คือข้าพระองค์ก็เปนโจรลักผลมะม่วง พระองค์กับพราหมณ์ปุโรหิตก็ไม่เคารพต่อธรรม บุคคลนั่งณะอาศนะอันต่ำบอกมนต์ บุคคลนั่งณะอาศนะสูงเรียนมนต์ ทั้งสองนี้ไม่เห็นแก่ธรรม ไม่เคารพต่อธรรม เคลื่อนแล้วจากปรกติของเดิมคือธรรมด้วยกันทั้งสอง โดยอธิบายว่า ธรรมชื่อว่าปรกติของเดิม เพราะเกิดขึ้นก่อน สมดังอุทาหรณ์ที่ท่านประพันธ์ผูกไว้ว่า

"ธมฺโม หเว ปาตุรโหสิ ปุพฺเพ
ปจฺฉา อธมฺโม อุทปาทิ โลเก"

ธรรมนั่นแลปรากฏขึ้นก่อน สภาพใช่ธรรมเกิดขึ้นในโลกต่อภายหลังดังนี้

พราหมณ์ปุโรหิตได้ฟังจึงกล่าววจนะประพันธ์พระคาถาที่สองว่า

"สาลีนํ โอทนํ ภุญฺเช สุจิมังสูปเสจนํ
ตสฺมา เอตํ น เสวามิ ธมฺมํ อิสีภิ เสวิตํ"

เราได้รับบริโภคภัตแห่งเข้าสาลีอันขาวสอาด เจือปรงด้วยมังสวิกัติต่าง ๆ ขององค์พระมหากระษัตริย์ เพราะฉนั้น เรามาติดขัดอยู่เพราะท้อง จึงไม่เสพเคารพต่อธรรม ซึ่งท่านผู้แสวงทั้งหลายได้เสพโดยเคารพสืบ ๆ มา

ขุรุษย์ขัณฑาลจึงได้กล่าววจนะประพันธ์สองพระคาถาว่า

"ปริพฺพช มหาโลโก ปจนฺตณฺเณปี ปาณิโน"

ท่านจงหลีกไปเสียจากพระราชสำนัก พื้นโลกนี้ก็กว้างใหญ่มิใช่คับแคบ ชนทั้งหลายอื่นในพื้นโลก ย่อมหาหุงหาต้มกินได้ มิใช่จะหาหุงหาต้มได้เฉภาะแต่พระมหากระษัตริย์องค์เดียว เมื่อท่านไม่ไปเสียในที่อื่นขืนอยู่ในพระราชสำนักนี้ แลประพฤติไม่เปนธรรม สภาพใช่ธรรมก็จะนำท่านให้ไปเกิดในอบาย

"มาตฺวำ อธมฺโม อาจริโต ตสฺมา กุมฺภมิวาภิท"

เพราะฉนั้น ขอสภาพใช่ธรรมอันท่านประพฤติแล้ว อย่าทำลายท่านดังหินอันต่อยหม้อให้แตกร้าวฉนั้นเลย

"ธิรตฺถุ ตำ ยสลาภำ ธนลาภญฺจ พฺราหฺมณ
ยา วุตฺติ วินิปาเตน อธมฺมจรเณน วา"

ดูกรพราหมณ์เราติเตียนไม่สรรเสริญ ลาภคือสิ่งสภาพที่บุคคลได้มาคือยศแลทรัพย์สมบัติเครื่องประพฤติเลี้ยงชีพ อันเปนเหตุนำปฏิสนธิให้ไปเกิดในอบาย ฤาเปนเหตุให้ตนประพฤติไม่เปนธรรม

สมเด็จพระมหากระษัตริย์ทรงเลื่อมใสในถ้อยคำของขุรุษย์ขัณฑาล จึงตรัสถามว่า ท่านเปนชาติอะไร กราบทูลว่า ข้าพระองค์เปนชาติขัณฑาล ถ้าหากท่านจักถึงพร้อมบริบูรณ์ด้วยชาติไซ้ เราจะยกราชสมบัติให้แก่ท่าน ก็แต่ถึงกระนั้น ตั้งแต่วันนี้เปนต้นไป เราจักเปนพระราชาในเวลากลางวัน ให้ท่านเปนพระราชาในเวลากลางคืน แล้วทรงตั้งขุรุษย์

จัณฑาลเปนกรมพระนครบาล มีน่าที่รักษาพระนครในเวลากลางคืน
จำเดิมแต่นั้นมา พระเจ้าพาราณสีก็ทรงตั้งอยู่ในโอวาทของบุรุษย์จัณฑาล
นั้น ทรงเคารพต่ออาจารย์ทรงประทับณะอาศนะอันต่ำทรงเรียนซึ่งมนต์
สมเดจพระทศพลพุทธเจาทรงนามาซึ่งพระธรรมเทศนาอันนแลว
ตรัสประมวญชาดกลงในท้ายที่สุด พระเจ้าพาราณสีในกาลนั้น สีบขันธ
ประวัติมาเปนพระอานนท์เถระเจ้า บุรุษย์จัณฑาลในกาลนั้น สีบขันธ
ประวัติมาเปนเราผู้ตถาคตซึ่งได้แสดงชาดกนี้แก่ท่านทั้งหลาย

จบฉวกชาดก

๑๐ เสยหชาดก

สสมุทฺทปริสาสนฺติ อิทำ สตฺถา เชตวเน วิหรนฺโต อุกฺกณฺฐิตภิกฺขุ อารพฺภ กเถสิ.

สมเด็จพระศาสดา เมื่อเสด็จประทับสำราญพระอิริยาบถอยู่ในพระวิหารเชตวัน ทรงปรารภภิกษุกระสันรูปหนึ่ง ให้เป็นเหตุเบื้องต้นแล้วทรงแสดงผลคือชาดกเทศนานี้ ซึ่งพระโปราณาจารย์เจ้าหากนิยมปฐมบาทไว้ว่า “สสมุทฺทปริสาสำ” เป็นอาทิ ฯ

สำเนาความพิศดารว่าภิกษุนั้น เข้าไปโคจรบิณฑบาตในเมืองสาวัตถีได้เห็นสัตรีรูปงามคนหนึ่ง เกิดความกระสันขึ้น ไม่ยินดีที่จะประพฤติพรหมจรรย์ในพุทธสาสนา ภิกษุทั้งหลายจึงนำภิกษุกระสันนั้นมาสู่ที่เฝ้า พระองค์จึงตรัสถามว่าท่านเกิดความกระสันจริงฤๅ ภิกษุนั้นก็ทูลรับสารภาพ พระองค์ตรัสถามว่า ใครให้ท่านกระสัน แล้วกราบทูลเนื้อความนั้นให้ทรงทราบพระองค์จึงตรัสว่า ท่านบรรพชาประพฤติพรหมจรรย์ในพระพุทธสาสนา ซึ่งเป็นนิยยานิกธรรมนำชนผู้ปรนนิบัติออกจากสังสารทุกข์ได้เห็นปานดังนี้ มาเกิดความกระสันขึ้นไม่ยินดีประพฤติพรหมจรรย์เพราะเหตุอะไร ในปางก่อนโปราณกบัณฑิตทั้งหลายแม้จะได้ตำแหน่งที่เป็นปุโรหิตก็ห้ามเสียมิได้รับสู่ละสมบัติออกบรรพชาประพฤติพรหมจรรย์ ครั้นตรัสดังนี้แล้ว ทรงนำเรื่องอดีตมาตรัสเทศนาว่า

“อตีเต พาราณสิยำ พฺรหฺมทตฺเต รชฺชำ กาเรนฺเต” ในกาลส่วนอดีตที่ล่วงแล้ว พระเจ้าพรหมทัตได้ดำรงสิริราชสมบัติในพระนครพาราณสี พระโพธิสัตว์ถือเอาปฏิสนธิในครรภ์แห่งนางพราหมณีผู้ปชา

บดีของพราหมณ์ปุโรหิต คลอดจากครรภ์วันเดียวกันกับพระโอรสของเจ้าพรหมทัต สมเด็จพระมหากระษัตริย์ตรัสถามอำมาตย์ว่า ทารกเกิดวันเดียวกันกับลูกของเรามีอยู่ฤาไม่ อำมาตย์กราบทูลว่ามีทารกของพราหมณ์ปโรหิต สมเด็จพระมหากระษัตริย์ให้นำทารกนั้นมาพระราชทานให้เลี้ยงปริหารรักษาณะที่เดียวกันกับพระโอรสของพระองค์ เครื่องประดับแลเครื่องบริโภคของพระโอรสกับบุตรปุโรหิตทั้งสองเสมอกันไม่ยิ่งไม่หย่อนกว่ากัน พระราชโอรสกับบุตรปุโรหิตทั้งสองนั้นครั้นถึงซึ่งวัยเจริญแล้ว ได้ไปยังเมืองตักกศิลา รับเรียนศิลปศาสตรได้สำเร็จแล้วกลับมายังพระนคร สมเด็จพระมหากระษัตริย์พระราชทานอุปราชให้แก่พระโอรส ตั้งแต่นั้นมาบุตรปุโรหิตได้บริโภคร่วมนอนร่วมกับพระราชโอรส จนความวิสาสะแก่กันแลกันมั่นคง มิได้แตกร้าวด้วยเหตุอันใดอันหนึ่ง ครั้นสืบมาภายหน้า เมื่อสมเด็จพระชนกนารถเสด็จสวรรคตแล้วพระราชโอรสได้ขึ้นดำรงสิริราชสมบัติสืบมหาสันตติวงษ์เปนลำดับไป บุตรปุโรหิตได้ดำริห์ว่า บัดนี้พระสหายเราได้ดำรงถวัลยราชสมบัติแล้ว จักพระราชทานตำแหน่งที่ปุโรหิตแก่เราแน่โดยไม่สงสัย เราจะประโยชน์อะไรด้วยถานันดรอันนี้เล่า เราจักบรรพชาประพฤติพรหมจรรย์แสวงหาวิเวกความสงบสงัดดีกว่าได้เปนที่ถานันดร ดำริห์ฉนี้แล้วให้มารดาบิดาอนุญาตบรรพชา แล้วเข้าไปสู่ป่าหิมวันต์ สร้างบรรณศาลาลงในที่อันสมควรแล้ว บรรพชาดำรงเพศเปนฤษีให้อภิญญาแลสมาบัติเกิดขึ้นแล้วยังอยู่ด้วยฌานสุขทุกอิริยาบถทุกขณะอิริยาบถ ณกาลนั้น สมเด็จพระมหากระษัตริย์ตรัสถามหาถึงบุตรปุโรหิตผู้สหาย แลได้ทรงทรายความที่สหายดำรงเพศ

เปนฤาษีทั้งโอกาศที่อยู่แล้ว ตรัสสั่งเสยหะอำมาตย์ว่า ท่านจงไปผะเดียงสหายของเรามา เราจักให้ที่ปุโรหิตแก่สหายของเรา เสยหะอำมาตย์รับพระราชโองการแล้วออกจากพระนครพาราณสี ไปโดยลำดับบัลลถึงบ้านตะคามแล้วพักพลบริสัชไว้ในที่นั้น แล้วไปยังโอกาศที่อยู่ของพระโพธิสัตวกับด้วยนายพรานผู้ชำนาญเที่ยวในป่าได้เห็นพระโพธิสัตวนั่งอยู่ณะประตูบรรณศาลา งามดังสุวรรณปฏิมากร จึงเข้าไปนมัสการทำปฏิสัณฐารแล้ว ยอกกระแสพระราชโองการนั้น ให้พระดาบสได้ทราบ พระโพธิสัตวจึงตอบว่า ที่ปุโรหิตนั้นยกไว้ก่อนรูปนี้แม้ถึงได้สมบัติสิ้นทั้งกาสีแลโกศลตลอดถึงสมบัติจักรพรรดิ รูปก็มิได้ปราถนา โปราณกบัณฑิตทั้งหลาย ไม่กลับคืนมาหากิเลสที่ละได้แล้วครั้งหนึ่งคราวหนึ่ง กิเลสที่ละได้แล้วครั้งหนึ่งคราวหนึ่งนั้นเช่นเดียวกันกับก้อนเขฬะที่ขากถ่มเสียแล้วฉนั้น ครั้นกล่าวดังนี้แล้วได้กล่าววจนะประพันธ์สี่พระคาถาเปนลำดับไปว่า

“ สสมุทฺทปริสาสํ มหิสาครกุณฺฑลํ
น อิจฺเฉ สห นินฺทาย เอวํ เสยฺห วิชานาหิ ”

ดูกรเสยหะอำมาตย์ รูปนี้มิได้ปราถนามหิดลซึ่งมีสัณฐานอันกลมเพียงดังกุณฑลเพราะตั้งอยู่ในท่ามกลางแห่งสาคร ทั้งภูเขาจักรวาฬอันล้อมรอบมหาสมุท เพราะเจือด้วยโทษนินทาว่า มละทิ้งบรรพชิตเพศอันวิเศษเสีย มาถือเอาเพศอันต่ำช้าฉนี้ได้ ให้ท่านจงรู้ธรรมปฏิบัติของเราอย่างน

“ ธิรตฺถุ ตํ ยสลาภํ ธนลาภญฺจ พฺราหฺมณ
ยา วุตฺติ วินิปาเตน อธมฺมจรเณน วา ”

หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ นครราชสีมา

เราติเตียนความได้ยศศักดิ์และทรัพย์สมบัติเครื่องเลี้ยงชีพ ซึ่งเปนเหตุให้ตนตกไปเสื่อมไปจากฌาน ฤๅมัวเมาด้วยอิศริยยศแล้วให้ตนประพฤติแล้วโดยไม่ชอบธรรม

“อปิ เจ ปตฺตมาทาย อนาคาโร ปริพฺพเช
สาเอว ชีวิกา เสยฺโย ยา จาธมฺเมน เอสนา”

ถ้าเราดำรงเพศบรรพชิต ไม่มีกิจกังวลด้วยการเรือน ถือเอาภิกษาภาชนะเที่ยวแสวงหาเครื่องเลี้ยงชีพตามบรรพชิตวิสัย ความเลี้ยงชีพของเรานั้นประเสริฐกว่าความแสวงหาโดยไม่ชอบธรรม แลดีกว่าได้ราชสมบัติ เมื่อเสยหะอำมาตย์วิงวอนสักเท่าใด พระฤๅษีก็ห้ามเสียมิได้รับอาราธนา เสยหะอำมาตย์ก็นมัสการลากลับมากราบทูลความตามที่พระฤๅษีมิได้รับอาราธนานั้น ให้ทรงทราบทุกประการ

สมเด็จพระโลกนาถบรมศาสดาจารย์ ทรงนำมาซึ่งพระธรรมเทศนาอันนี้แล้ว ตรัสประชุมชาดกแลทรงประกาศอริยสัจ ครั้นจบอริยสัจเทศนาลง ภิกษุกระสันนั้นก็ได้ดำรงในพระโสดาปัตติผล แม้ชนทั้งหลายอื่น ๆ ก็ได้ทำให้แจ้งซึ่งผลทั้งหลาย มีโสดาปัตติผลเปนต้นมากด้วยกัน พระราชาในกาลนั้น สืบขันธประวัติมาเปนพระอานนท์เสยหะอำมาตย์ในกาลนั้น สืบขันธประวัติมาเปนพระสารีบุตร บุตรปุโรหิตในกาลนั้น สืบขันธประวัติมาเปนเราผู้ตถาคต ซึ่งได้แสดงชาดกนี้แก่ท่านทั้งหลาย

จบเสยหชาดก
จบกาลิงควรรคที่ ๑